บทที่ 4

ลักษณะวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

1. สภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยโดยทั่วไปในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สภาพสังคมและวัฒนธรรมของคนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายประการยังคงสืบทอดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางหรือปลาย จากการศึกษาเรื่องขุนช้างขุนแผนในแง่สังคมและวัฒนธรรมไทย [1] แสดงให้เห็นว่าลักษณะสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้น เป็นลักษณะวัฒนธรรมของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายประการ เช่น ระบบการสมรส การเชื่อถือโชคลางบางอย่าง เป็นต้น จากหลักฐานคือจดหมายเหตุโบราณหลายฉบับซึ่งบันทึกเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทยและคนไทยพอจะกล่าวได้ว่าสภาพวัฒนธรรมไทยหลายประการอาจแยกออกได้เป็น 3 ระดับ คือ ระดับบุคคลชั้นสูงได้แก่ท้าวพระยามหากษัตริย์อันมีระบบวิถีชีวิตและการงานแตกต่างจากอีกระดับหนึ่งคือระดับชาวบ้าน ซึ่งต้องประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตตนอย่างยากลำบาก ส่วนขุนนางหรือคนมั่งมีนับเป็นระดับกลางคือมีทาสทำงานแทนตน ผู้ชายเป็นหลักของครอบครัวมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนมากกว่าผู้หญิง ซึ่งมักทำหน้าที่เป็นแม่บ้านทำงานอยู่กับบ้าน เช่น ตักน้ำ ตำข้าว ดังเสรีรโกเศศเล่าว่า "หน้าที่ตำข้าว คู่กับตักน้ำ เป็นงานจุกจิกในบ้านตกแก่ลูกสาว หลานสาวเป็นผู้ตำผู้ตัก" [2] ในเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ก็มีข้อความ

---

[1] วรนันท์ อักษรพงศ์, "การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้างขุนแผน", (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2516). (อัดสำเนา).

[2] เสรีรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน], วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย, หน้า 501-2.

กล่าวถึงงานของหญิงชนบทตอนนางจันท์เทวีถูกขับออกไปอยู่ไร่ของตายายว่า

ครั้นค่ำตักน้ำตำเข้า ครั้นรุ่งเช้าเจ้าเข้าป่า
เก็บผักเที่ยวหักฟืนมา .....[1]

ชาวบ้านไทยสมัยก่อนมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เศรษฐกิจไม่ซับซ้อนดังปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า "...เพราะการเลี้ยงชีพก็ง่าย ประกอบด้วยราคาสรรพภักษาหารและสิ่งของจำเป็นที่จะเลี้ยงชีพต่าง ๆ ก็ย่อมเยาเบามาก..." [2]

2. ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ

สังคมต้องมีวัฒนธรรมเพราะเป็นความต้องการและความจำเป็นในวิถีชีวิตของบุคคลในสังคมนั้น เพื่อความเจริญก้าวหน้า นำไปสู่ผลคือความสุขกายสบายใจ [3] ในวิถีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่ง ๆ ย่อมประกอบด้วยวัฒนธรรมหลายประเภท ส่วนในวัฒนธรรมไทยอาจแยกกล่าวได้ดังนี้

2.1 วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) สังคมสร้างวัฒนธรรมทางวัตถุขึ้นด้วยความจำเป็นในการดำรงชีวิต วัฒนธรรมทางวัตถุหมายรวมถึงอาหารการกิน เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ จึงอาจแยกวัฒนธรรมทางวัตถุออกเป็น 2 ประเภท คือ

---

[1] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 20.

[2] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 2 (พระนคร : คุรุสภา, 2505), หน้า 1.

[3] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน], วัฒนธรรมเบื้องต้น, หน้า 45.

2.1.1 เครื่องบริโภค
2.1.2 เครื่องอุปโภค

2.1.1 เครื่องบริโภค ในที่นี้หมายถึงอาหารการกิน เท่าที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ตอนอมิตตดาจัดเสบียงให้ชูชก พบว่าเป็นอาหารจำพวกขนมและของแห้งเหมาะสำหรับการเดินทางค้างแรมในสมัยก่อน ซึ่งต้องเสียเวลาหลายวัน ขนมต่าง ๆ ที่อมิตตดาจัดเป็นขนมแบบไทย ๆ และมักเป็นผลิตผลจากพืชไร่ ดังข้อความพรรณนาว่า

> ทั้งข้าวตอกคั่วถั่วงาตัดและแดกงา สัตตุปานิ เมาะขุทเทน ปิลิตฺวา กตปุเว ทั้งขนมรำเรเร่ฉ่ำ ทั้งขนมเทียนทำทั่วทุกสิ่ง...อีกทั้งขนมผิงหิงฝนทอง เป็นเสบียงของค้างไว้ได้นาน ใส่น้ำผึ้งน้ำตาลเติมน้ำอ้อยเหลว...ทั้งข้าวตูข้าวตอกแต่งให้ต่าง ๆ.../ลูกเดือย ข้าวฟ่างต่าง ๆ ไม่อย่างเดียว ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ข้าวเม่า ข้าวพองเป็นของเดินทาง ถั่วงาสาคู ข้าวตู [1] ข้าวกากหลาก ๆ ไม่น้อย [2]

สิ่งของตามที่กล่าวไว้อาจแบ่งออกได้ 2 ประเภท

1. ผลิตผลดิบ ในที่นี้หมายถึงอาหารที่ไม่ปรุงแต่งเปลี่ยนรูปไปเป็นอาหารอย่างอื่น ได้แก่ ถั่ว น้ำตาล น้ำอ้อย ลูกเดือย ข้าวฟ่าง ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า และสาคู

2. ของที่ปรุงแต่งสำเร็จรูป ได้แก่

ข้าวตอก คือ ข้าวเปลือกคั่วให้แตกขาว

งาตัด คือ ขนมกวนด้วยงากับน้ำตาลแล้วตัดเป็นแผ่น

---

[1] ในพระไตรปิฎกเป็นข้าวสัตตุ.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 162-3.

แดกงา	คือ แป้งข้าวเหนียวกวนกับน้ำตาลแล้วคลุกงา
ขนมเทียน	คือ แป้งข้าวเหนียวบรรจุไส้ถั่วเขียวบดแล้วห่อใบตองนึ่งให้สุก
ข้าวตู	คือ ข้าวสุกตากแห้งแล้วบดละเอียดเคล้ากับน้ำตาลและมะพร้าว

2.1.2 <u>เครื่องอุปโภค</u> ในที่นี้หมายถึงสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนที่อยู่อาศัย

1. ที่อยู่อาศัย ลักษณะบ้านไทยที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ได้แก่ บ้านของชูชก นับว่าเป็นตัวอย่างบ้านชาวชนบทในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือบ้านหลังเล็ก ๆ สร้างด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงจาก มีส่วนประกอบซึ่งกล่าวถึงดังนี้

> ...โย้ให้ตรงกรานไม้ยัน ค้ำจดจันจุนจ้องไว้ เกลากลอนใส่ซีกครุคระ มุงจะจะจากปรุโปร่ง แลตะละโล่งลอดเห็นฟ้า ขึ้นหลังคาครอบจากหลบ โก้งโค้งกบกดซีกกรอม ผ่าไม้ครอบคร่อมอกไก่ ไม้ขางควายแซวะเป็นรู สอดเสียบหนูแน่นขันชัด ปั้นลมดัดเดาะหักห้อย กบทูยอยแยกแครกคราก จั่วจุจากจัดห่าง ๆ ฝาหน้าต่างแต่งให้มิด ล่องหลวมปิดปกชี่ฟาก ตงรอดคราดเครียดรารัด ตอม่อขัดค้ำชิงขัง...จักตอกมาขมวดเป็นเกลียว ผูกแน่นเหนียว-หน่วงประตู [1]

ลาลูแบร์อธิบายเรือนไทยแบบหนึ่งในสมัยอยุธยาว่า ถ้าเป็นเรือนชาวบ้านทั่วไป "ก็หลังย่อม ๆ แต่ล้อมรอบไปด้วยลานกว้างขวางงดงาม ไม้ไผ่เท่านั้นผ่าออกใช้ทำฟากปู

---

[1] <u>มหาเวสสันดรชาดก</u>, หน้า 164.

พื้น จักออกขัดแตะเป็นฝา และใช้เป็นเครื่องบนหลังคาเรือนเสร็จไปในตัว" [1] บ้านของชูชกมีลักษณะตรงกับที่ลาลูแบร์กล่าวนี้คือ สร้างด้วยไม้ไผ่ ที่กล่าวว่า "ผ่าไม่ครอบครอมออกไก่" เพราะไม้ไผ่มีลักษณะกลมเป็นกระบอกต้องผ่าออก และไม้ไผ่ยังใช้ทำฟากคือพื้นด้วย จึงมีล่องห่าง ชูชกจึง "ล่องหลวมปิดซี่ฟาก"

ลักษณะบ้านไม้ไผ่ยังมีปรากฏต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานจากบันทึกจดหมายเหตุของสังฆราชปาเลอกัวซ์ ซึ่งเข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวว่า "ที่อยู่อาศัยของคนจนนั้นสร้างกันแบบง่าย ๆ เป็นเรือนยกพื้นระดับเดียวกันไปหมดทั้งหลัง ใช้เสาไม้ไผ่แล้วกั้นฝาด้วยซีกไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยตับจากผูกไว้กับเครื่องบนที่เป็นไม้ไผ่เหมือนกัน...ใช้บันไดไม้ไผ่พาดขึ้น" [2]

บันไดไม้ไผ่ที่พาดขึ้นนั้นยกขึ้นเก็บเวลากลางคืน เรียกว่า "เข็นบันได" ดังที่ชูชกสั่งอมิตตดาก่อนจะไปว่า "ปิดประตูหน้าต่างเข็นบันได" [3] เนื่องจากบ้านแบบนี้จะไม่มิดชิดแข็งแรงนัก การเข็นบันไดขึ้นบ้านก็เป็นวิธีช่วยให้อุ่นใจได้อย่างหนึ่ง

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บ้านที่สร้างด้วยไม้แสดงฐานะเสมอขุนนาง ส่วนชาวบ้านอยู่เรือนไม้ไผ่ ชาวต่างประเทศอยู่ตึก ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นชาวบ้านส่วนมากอยู่เรือนไม้ มีไม้ไผ่บ้าง [4] ซึ่งมักอยู่ห่างตัวเมืองออกไป

---

[1] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล), จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 124.

[2] ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 190-1.

[3] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 165.

[4] วรนันท์ อักษรพงศ์, "การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน" หน้า 57.

ส่วนประกอบของบ้านไม้ไผ่หรือบ้านฝาขัดแตะ มีดังนี้

1. กลอน ไม้พาดบนแปสำหรับผูกเครื่องมุงหลังคา

2. จากหลบ หรือหลบหลังคา คือจากที่ครอบลงบนอกไก่และแบะกลับลงมาเพื่อให้ดูเรียบร้อยกันฝนรั่ว ถ้าจะให้แน่นต้องมีไม้กระหนาบอกไก่อีก ดังความที่ว่า "ผ่าไม้ครอบคร่อมอกไก่" คือผ่าไม้กระบอกคว่ำครอบอกไก่

3. ไม้ข้างควาย ไม้ขนาบหลังคาต้องเจาะรูเพื่อเอาเสียบหนูเสียบให้แน่น

4. เสียบหนู ไม้เสียบไม้ข้างควายที่เจาะรูไว้

5. อกไก่ ไม้เครื่องเรือนที่พาดบนยอดจั่ว เป็นสันหลังคาเรือน

6. กบทู สันหลังคาเรือน ไม้ขมข้างกลอน อยู่รองอกไก่

7. ปั้นลม ไม้แผ่นที่อยู่บนหลังคาตัดเหนือจั่ว

8. ตง ไม้เครื่องเรือนที่วางทับบนรอดสำหรับรองพื้น

9. รอด ไม้สำหรับรองตง

10. รา ไม้กระหนาบใต้พื้นเรือนกันไม่ให้พื้นอ่อน

11. ตอม่อ เสาสั้นจุนพื้นเรือนอยู่

12. ดั้ง เสาที่ตั้งรับอกไก่ [1]

---

[1] มีภาพประกอบ.

บ้านไม้ไผ่หรือฝาขัดแตะเป็นบ้านของคนจน ส่วนขุนนางหรือผู้มีทรัพย์จะสร้างบ้านด้วยไม้กระดานแสดงฐานะมั่งมี เช่น บ้านของขุนแผนหรือบ้านขุนช้างเป็นต้น เมื่อชูชกกล่าวแก่เจตบุตรว่า ถ้าอนุญาตให้ตนได้เดินทางผ่านไปเฝ้าพระเวสสันดรแล้วเจตบุตรจะได้ความดีความชอบ ถึงตอนนี้ชูชกยกว่า "กลัวแต่ว่าจะรวยเรือนฝากระดานสองสามสี่ห้าห้อง ทั้งทาสทาเงินทองถ้วนทุกสิ่ง ทั้งยศศักดิ์ก็จะยวดยิ่งเป็นเจ้าจอมเจตบุตร" [1] การเป็น "เจ้าจอมเจตบุตร" ก็คือเป็นขุนนางจะได้อยู่เรือนไม้ต่างจากฝาขัดแตะอย่างบ้านของชูชก

ทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถามหานิบาต (แปล) หาได้กล่าวถึงตอนชูชกซ่อมบ้านไม่ อรรถกถา (แปล) กล่าวแต่ว่า "รับปากนางพราหมณีแล้ว พร่ำสั่งเสียต่อไป ครั้นแล้วสวมรองเท้ากระทำประทักษิณภรรยา แกได้สมาทานวัตต์คือแต่งตัวเป็นดาบส มีหน้านองด้วยน้ำตาออกจากบ้านไป [2]

2. เครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับ

2.1 เครื่องนุ่งห่ม เครื่องนุ่งห่มที่กล่าวถึงในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก อาจแบ่งออกได้เป็น 2 แบบ

2.1.1 เครื่องทรงกษัตริย์ ฉลองพระองค์ของตัวละครกษัตริย์ในร่ายยาวเรื่องนี้ มีลักษณะเดียวกับเครื่องทรงกษัตริย์ไทยซึ่งกล่าวไว้ในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ดังที่พรรณนาเครื่องทรงพระเวสสันดรว่า

---

[1] มหาเวสสันดรชาดกคำหลวง, หน้า 185.

[2] สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, พระคัมภีร์ชาดกแปล, ฉบับ ส.อ.ส., เล่ม 20 (พระนคร : โรงพิมพ์ยิ้มศรี, 2493), หน้า 94.

ท้าวเธอก็ทรงเครื่องสรรพาภรณ์บวรวิภูษิต สังวาลวิจิตรจำหลักลาย ถมวิเชียรรายเรียงระดับ แสงวะวาบวับวิเศษศรี ทับทรวงมณีอร่ามแพรว สะอิ้งแก้วกาญจนประดิษฐ์กรอง สุวรรณวลัยทองธำมรงค์ มหามกุฎอลงกตประดับสำหรับกษัตริย์ [1]

และถ้าพิจารณาเรื่องการแต่งพระองค์ของกษัตริย์ในลิลิตพระลอ ซึ่งเป็นวรรณคดีพื้นบ้านของไทย ก็จะพบข้อความว่า

สังวาลตรองตาบประดับ ทับทรวงแสงร่วงรุ้ง พลอยเพชรพุ่งยรรยง ทรงทองกรจำรัส พาหุรัดรูปมังกรกลาย ธำมรงค์พรายเพริดแพรว มกุฎ-แก้วแสงใส ทรงพิไชยอาวุธเสร็จ [2]

จะเห็นได้ว่าเครื่องทรงนั้นประกอบด้วย สังวาล ทับทรวง พระธำมรงค์ และพระมหามงกุฎ เหมือนกัน

ส่วนเครื่องทรงของนางกษัตริย์แม้ว่าจะไม่พรรณนาละเอียด แต่พอมีเค้าให้เห็นว่าก็คือ แต่งพระองค์อย่างนางกษัตริย์ในวรรณคดีไทยนั่นเอง เช่นกล่าวถึงพระนางผุสดีว่า "พระนางประจงจับสไบพลันสะพักพระถันปทุมเมศ" [3] ตัวนางกษัตริย์ในวรรณคดีประเภทละครรำนั้นนุ่งผ้าจีบหมสไบ และประดับเครื่องสมฐานะ เช่น จากเรื่องอิเหนา ตอนท้าวกุเรปันกับมเหสีทั้ง 5 ทรงเครื่องออกรับระตูและราชอาคันตุกะว่า

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 25.

[2] ลิลิตพระลอ (พิมพ์ครั้งที่ 11, พระนคร : คลังวิทยา, 2511), หน้า 54.

[3] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 49.

นางทรงผ้าทิพย์อำไพ อำพนวิไลประภัสสร
พระทรงโฉมพัสตร์ชจายจร กระจายจับบวรชายแครง
นางปรัดผัดพักตร์อำไพ อาภรณ์สไบระยับแสง
....
พระทรงทับทรวงเพชรยรรยง ยงยิ่งบรรจงตาบทิศ
....
พระทรงมงกุฎแก้วแวว้า แววววับจับตาโชติช่วง [1]

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้หญิงที่มีฐานะดีจะห่มสไบเฉียง ดังปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ว่า "สตรีไม่มีเสื้อครุย ชั่วแต่คนที่มั่งมีศรีสุขจึงใช้สไบห่มผืนหนึ่ง บางทีห่มคาดนมปัดชายสไบเฉียง" [2]

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับนางกษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาห่มสไบอีกคือ โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ กวีกล่าวรำพันว่าเมื่อไม่มีนาง [3] ไปด้วยก็ได้แต่ "เอาสไบชู้ชอยห้อยนาง" [4]

---

[1] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องอิเหนา (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2509) หน้า 28-29 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเพิ่ม ศราทธทัต ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2509).

[2] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 112.

[3] สันนิษฐานกันว่าคือศรีจุฬาลักษณ์พระสนมเอก.

[4] [ศรีปราชญ์] ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (พิมพ์ครั้งที่ 3, กรมศิลปากร 2503) หน้า 67. (พิมพ์แจกเนื่องในงาน "สัปดาห์แห่งวรรณคดี ประจำปี 2503).

2.1.2 เครื่องนุ่งห่มของชาวบ้าน ปรากฏตอนอมิตตดากล่าวประชดชูชกว่านาง "จะนุ่งห่มให้สะสวย" [1] ข้อความนี้ให้ความหมายไม่ชัดเจนนักว่า อมิตตดาแต่งกายแบบหญิงอินเดียหรือหญิงไทย แต่เนื่องจากข้อความที่ปรากฏก่อน "จะนุ่งห่มให้สะสวย" คือ "ถึงยามตรุษยามสงกรานต์ คนทั้งบ้านเขาเล่นนักขัตฤกษ์อยู่มี่ฉาว ทั้งหนุ่มหนุ่มสาวสาวอยู่พร้อมหน้า กูจะแต่งตัวหัวขึ้นบ้างให้ราวย" [2] ชวนให้คิดว่าอมิตตดานาจะแต่งกายแบบไทยมากกว่าแบบอินเดีย

การนุ่งผ้าของชาวบ้านไทยนั้นลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า

> เครื่องแต่งกายผู้หญิงที่ผิดกับผู้ชายนั้นคือผู้หญิงนุ่งผ้าตามวงรอบตัว อย่างเช่น ผู้ชายนุ่งแต่ผู้หญิงปล่อยผ้าตามกว้าง/คลุมลงมาปรกถึงหน้าแข้ง (นุ่งจีบ) ทำนองกระโปรงสายฝรั่ง แต่ผู้ชายโจงกระเบนม้วนตลบกลับขึ้นไปหลังห่างขา แต่เมื่อนุ่งนั้นชักผ้าปล่อยเป็นชายพกห้อยยาวลงมาข้างหน้า ชายกระเบนเอาไปโจงไว้ตรงที่รัดสะเอวด้านหลังมักมีผ้าคาดพุงรัดคล้าย ๆ กับเข็มขัดของเรา (ฝรั่ง) [3]

การแต่งกายแบบผู้ชายที่กล่าวนี้ตรงกับลักษณะการนุ่งผ้าของพรานเจตบุตร ดังที่กล่าวในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกว่า "ผ้าคาดพุงพันขยันตะแบงแขยงเข่นฆ่าพร้าขัดเอว" [4]

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 161.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[3] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 111-2.

[4] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 177.

ส่วนการห่ม ตามบันทึกของลาลูแบร์ดังกล่าวแล้วนั้น อาจเป็นที่สังเกตได้ว่าผู้ชายไม่สวมเสื้อ ซึ่งจะตรงกับลักษณะเจตบุตรที่ไม่สวมเสื้อจึงมองเห็น "ทั้งอกไหล่ก็ผายผึ่งผงาดเนื้อมเขือมขยัน" [1] ส่วนผู้หญิงชาวบ้านในสมัยอยุธยา ยามบ้านเมืองปกติสุขก็ห่มสไบ เช่น ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ กล่าวถึงสไบว่า "ไม้แก้วแก้วพี่เย้องหอมสไบ" [2] และอีกตอนหนึ่งว่า "ปลิวปลิวสไบบาง ยองย่อง" [3] เหล่านี้น่าจะเชื่อได้ว่าสตรีไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีเสื้อสวม แต่ใช้ผ้าแถบยาว ๆ พันอกปัดชายลงไป การห่มสไบนี้ยังคงนิยมต่อมาตลอดสมัยอยุธยา

2.2 เครื่องสำอาง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกทานกัณฑ์ พระนางมัทรีรำพันโทษหญิงหม้ายว่า

> จะผัดหน้าทาขมิ้นสิ้นราคี คำคมมันก็จะเสียดสีค่อนว่าเล่นต่าง ๆ จนชั้นแต่ผมเหม็นสาบจะเสยสางใส่น้ำมันกันไรให้สวยก็สาระวอน จะทาแป้งหอมเมื่อยามร้อนก็ค่อนว่า... ขัดขมิ้นไว้ให้เป็นพื้นแป้งผัดหน้า กระแจะจันทน์น้ำมันทาไม่ขาดสาย [4]

และในกัณฑ์กุมารก่อนที่พระนางมัทรีจะเสด็จเข้าป่าหาผลไม้ ได้ทรงนำสองกุมารมา "...โสรจสรงสำอางองค์เอี่ยมละออง ทรงชะโลมขมิ้นทองประเทืองผิวให้ผ่องผัด" [5]

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 177.

[2] เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, พระประวัติและบทร้อยกรอง (พระนคร : โรงพิมพ์ศิวพร, 2504) หน้า 79 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาเลขาณิชธรรมวิทักษ์ (เยี่ยม เลขะวณิช) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2505).

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

[4] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 75-76.

[5] เรื่องเดียวกัน, หน้า 235.

ทั้งสองตอนไม่ปรากฏในอรรถกถามหานิบาต น่าจะแสดงว่าเครื่องสำอางที่กล่าวถึงเป็นเครื่องสำอางที่คนไทยสมัยก่อนนิยมใช้ ได้แก่ขมิ้น น้ำมันใส่ผม และแป้งกระแจะจันทน์ ขมิ้นใช้ทาตัวหลังจากอาบน้ำ เป็นยาบำรุงรักษาผิว การใช้เครื่องสำอางเหล่านี้ปรากฏในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารท่องแดงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ว่า

ลางนางอาบน้ำท่า ทาขมิ้นเหลืองพึงชม
ทาแป้งแกล้งหวีผม ผัดหน้านวลยวนใจชาย [1]

และกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก กล่าวถึง "ขมิ้น" เมื่อพบนกขมิ้นว่า "นกขมิ้นคิดขมิ้นเจ้าลลายทา" [2] มีหลักฐานบันทึกในสมัยกรุงศรีอยุธยาอีกฉบับหนึ่ง คือจดหมายเหตุลาลูแบร์ได้เล่าไว้ว่าชาวสยามใช้ขมิ้นทาตัวเด็ก [3] จึงเห็นได้ชัดเจนว่าผู้หญิงและเด็กนิยมทาตัวด้วยขมิ้น ความนิยมนี้ยังสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะได้พบคำร่ำพันในโคลงนิราศนรินทร์ สมัยรัชกาลที่ 2 ว่า

ห้วยขมิ้นคิดขมิ้นเจ้า เคยผจง
กวดสกนธ์ศรีสรง โสรจน้อง
เรียมจากจำโศกทรง เสาวภาค เผือดฤา
ขมิ้นจะวายวันต้อง แต่งเนื้อนางสนาน [4]

---

[1] เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, พระประวัติและบทร้อยกรอง, หน้า 142.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

[3] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์เล่ม 1, หน้า 151-2.

[4] พ.ณ.ประมวญมารค [ม.จ.จันทร์จิรายุ รัชนี] (ผู้รวบรวม), นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกย่อย (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514), หน้า 46.

นอกจากนี้แล้วนิราศพระบาทของสุนทรภู่ ยังบันทึกการขนย้ายสิ่งของในระหว่างทาง มีเข้าของหกหล่นบ้าง ในบรรดาของต่าง ๆ นั้นมีโถเครื่องแป้ง เครื่องขมิ้นของพวกผู้หญิงชาววังตกหล่นด้วย [1] ดังนี้ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นความนิยมเครื่องสำอางดังกล่าวนั้นอย่างแท้จริง

3. เครื่องประดับพระราชอิศริยยศ เป็นเครื่องราชูปโภคแสดงความเป็นพระมหากษัตริย์ มี 2 ชนิด คือ

3.1 เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกล่าวถึงเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ตอนพระเจ้าสญชัยปรารภจะเวนราชสมบัติให้พระเวสสันดรในกัณฑ์มหาราชว่า "จะไดอภิเษกเป็นเอกอัครราช ดำรงมไหศวรรยาราชาฉัตร ด้วยเบญจราชกกุธภัณฑ์สรรพสิริสมบัติสืบสุริยวงศา" [2] กับตอนพระเวสสันดรกลับครองราชสมบัติในนครกัณฑ์ก็กล่าวว่า "สถิตเหนือพระที่นั่งบัลลังก์แก้วกาญจนมณี เบื้องบนรัตนราชีอันโอภาส ประดับด้วยเบญจพิธราชกกุธภัณฑ์ สรรพราชูปโภคพร้อมเสร็จ" [3] เครื่องราชกกุธภัณฑ์ไทยจัดไว้เป็น 2 แบบ คือ แบบ ก. และแบบ ข. แต่ละแบบมี 5 อย่าง ดังนี้

แบบ ก. 1. ฉัตร
2. มงกุฎ
3. พระแสงขรรค์
4. พัดหรือแส้
5. ฉลองพระบาท

---

[1] สุนทรภู่, นิราศพระบาท (กรมศิลปากร, 2503), หน้า 22 (พิมพ์เนื่องในงานวรรณคดีสัญจร 21 พฤษภาคม 2503).

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 364.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 391.

แบบ ข. 1. มงกุฎ

2. พระแสงขรรค์

3. ธารพระกร

4. พัดหรือแส้

5. ฉลองพระบาท [1]

พระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยกรุงศรีอยุธยามีปรากฏบันทึกในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า มุขอำมาตย์ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์มีพระมหามงกุฎ พระแสงขรรค์ พัดวาลวิชนี ธารพระกร และฉลองพระบาท" [2] เป็นราชกกุธภัณฑ์ชุด ข. แต่หนังสือเรื่องราชูปโภคและพระราชฐานกล่าวว่า เจ้าพนักงานทูลถวาย 2 ชุด ๆ แรกเป็นราชกกุธภัณฑ์แบบ ข. ชุดหลังเป็นพระมหาเศวตฉัตร โบราณถือว่า พระเศวตฉัตรสำคัญยิ่งกว่าราชกกุธภัณฑ์อื่น เศวตฉัตรมีความหมายเท่ากับความเป็นพระราชามหากษัตริย์ [3] "ราชาฉัตร" หมายถึง พระมหาเศวตฉัตร ซึ่งจะประดับคู่พระบัลลังก์ราชาภิเษก เช่นที่ปรากฏในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย [4] การราชาภิเษกพระเวสสันดรในร่ายยาวนี้แสดงว่าเป็นการราชาภิเษกของกษัตริย์ไทย เป็นตอนที่กวีไทยเติมขึ้นเพราะข้อความในพระไตรปิฎก หรือแม้แต่อรรถกถามหานิบาตก็มิได้กล่าวถึงราชูปโภคชนิดนี้เลย

---

[1] เทวาธิราช ป.มาลากุล [นามแฝง], เรื่องราชูปโภคและพระราชฐาน (พระนคร : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2504), หน้า 2.

[2] คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 261.

[3] เทวาธิราช ป.มาลากุล [นามแฝง], เรื่องเดิม, หน้า 3.

[4] ภาพประกอบหนังสือเรื่องราชูปโภคและพระราชฐาน.

3.2 เครื่องสูง เครื่องสูงสำหรับประดับพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ในร่ายยาวกล่าวว่า "มยุรธงชัยฉัตรพัดโบกบังแสงพระสุริยามาศ" [1]

ฉัตร เป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่งมีทั้ง 3 ชั้น 5 ชั้น และ 7 ชั้น เรียกเป็นสำรับสำรับหนึ่งมีจำนวนต่าง ๆ กัน

พัดโบก เป็นพัดทำด้วยใบลานรูปช้อย มี 3 ขนาด คือ เล็ก กลาง และ ใหญ่

บังแสงพระสุริยามาศ คือ บังสูรย์ เป็นเครื่องบังแดดขนาดใหญ่

ลิลิตพระลอเอ่ยถึงเครื่องสูงตอนพระเพื่อนพระแพงลงไปที่เรือนในสวน ความว่า "ยยับธงมยุรฉัตรทอง รังรองกรรชิงรัตน์ พัดโบกพัดจามร..." [2]

เครื่องสูงที่กล่าวถึงตรงกันคือ มยุรธงชัยหรือจามร คือ แส้ชนิดหนึ่งและพัดโบกเป็นต้น ส่วน กรรชิง บังสูรย์ ฉัตร ต่างก็เป็นเครื่องสูงด้วย กรรชิงนั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความหมายว่า "เครื่องเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธีบางอย่าง เช่นรับช้างเผือกหรือแรกนาขวัญ รูปเป็นชั้นของฉัตรมีคันถือคล้ายร่มโบราณใช้เป็นร่มเครื่องยศ" [3] เครื่องสูงที่ใช้ตั้งแต่สมัยโบราณยังมีใช้มาจนถึงปัจจุบัน คือ

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 18.

[2] ลิลิตพระลอ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (พิมพ์ครั้งที่ 11, พระนคร : คลังวิทยา, 2511), หน้า 110.

[3] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, (พิมพ์ครั้งที่ 4, คุรุสภา, 2503), หน้า 16.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. ฉัตร 7 ชั้น

2. ฉัตร 5 ชั้น

3. บังแทรก รูปแบนขอบเป็นจัก ๆ ยอดแหลม

4. ฉัตรชุมสาย ฉัตรทรงใหญ่ 3 ชั้น

5. จามร เดิมเป็นแส้ทำด้วยขนจามรี ร.6 โปรดให้เปลี่ยนเป็นเชิญทวน หรือพุ่มดอกไม้ เงินทองแทน

6. พระกลดหรือร่ม

7. บังสูรย์

8. พัดโบก

4. เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นสิ่งของที่มีใช้ในวัฒนธรรมไทยทั้งสิ้น ดังนี้

4.1 เครื่องมือเครื่องใช้เบ็ดเตล็ด

4.1.1 แสรก คาน กระเช้าสาน ของสามอย่างนี้ใช้พร้อมกันเรียกว่า หาบ คือเอาคานสอดระหว่างแสรกซึ่งคล้องกระเช้าทั้ง 2 ข้าง มีสำนวนไทยเกี่ยวกับของใช้ชนิดนี้ว่า "ผู้ดีแปดสาแหรก" บ้าง "ผัวหาบเมียคอน" บ้าง หรือสำนวน "เดินสามหาบ" ในเวลาเผาผีเป็นต้น

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรกล่าวถึงพระนางมัทรีใช้หาบเพื่อหาผลไม้ในป่าว่า "ส่วนพระนางเสด็จมาทรงแสรกคาน กระเช้าสาน และขอเสียมเตรียมให้พร้อม...ทรงยกเครื่องเหล่านั้นด้วยพระหัตถ์และพระอังสา" [1] ตอนเกิดลาง "เครื่อง" เหล่านี้หลุดลงจากพระอังสา

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

ดังมีความว่า "แสรกคานบันดาลพลิกพลัดลงจากพระอังสา" [1]

ในพระราชพิธีสิบสองเดือนกล่าวถึงเรื่องหาบและกระเช้าในพิธีจรดพระนังคัลว่า ในหนังสือนางนพมาศครั้งกรุงสุโขทัย กล่าวว่า "นายพนักงานนาหลวงแต่งตัวนุ่งเพลาะคาดรัดประคดสวมหมวกสาน ถือกระเช้าโปรยปรายหว่านพืชธัญญาหาร" [2]

ส่วนในกฎมนเทียรบาลกล่าวว่า "นางเทพีหาบกระเช้าหว่าน" [3]

อรรถกถามหาปิบาต (แปล) มิได้กล่าวถึง แสรก คาน และหาบ แต่กล่าวว่า "แล้วก็ทรงหิ้วกระเช้าและถือเสียมเป็นต้น" [4] ส่วนในพระไตรปิฎก (แปล) ไม่กล่าวถึงการออกป่าเลยในทารกบรรพ (กุมารบรรพ) เริ่มกล่าวถึงชูชกเข้ามาพบพระเวสสันดร ผู้เขียนเชื่อแน่ว่าการ "หาบ" เป็นวัฒนธรรมของไทย แขกอินเดียไม่หาบ แต่ใช้วิธี "หิ้ว" หรือ "ถือ" ตามตัวอย่างข้างต้น

4.1.2 ครก เป็นภาชนะใช้ตำหรือโขลกสิ่งของด้วยสาก ตามที่อมิตตกากล่าวแก่ชูชกด้วยความน้อยใจที่ถูกรุมต่อว่า ว่า "ข้าวครกหนึ่งกูก็มียักตำ" [5] งานตำข้าวในครกเป็นงานของหญิงชาวบ้านไทย

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

[2] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 350.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 351.

[4] สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส, เล่มที่ 20, หน้า 137.

[5] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 154

ในอรรถกถา (แปล) ตอนอมิตตดาร้องไห้ตัดพ้อแก่ชูชก ไม่มีคำว่า "ครก" หรือ "ตำ" เพียงแต่กล่าวว่า "ฉันจะไปตักน้ำเพื่อท่านไม่ได้" [1] และในพระไตรปิฎก (แปล) ก็มีข้อความเช่นเดียวกันนี้ว่า "ฉันจักไม่ไปตักน้ำที่แม่น้ำ เพื่อท่านอีกต่อไป" [2] ดังนั้น การใช้ภาชนะ "ครก" จึงเป็นของใช้ในวัฒนธรรมไทย

จดหมายเหตุของนิโคลาส แชร์แวส์ ชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาอยู่เมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกล่าวถึงงานของผู้หญิงว่า "หญิงที่มีฐานะต่ำลงมาก็ปั่นฝ้ายและทอผ้า...หรือช่วยเขาทำไร่ทำสวนหรือนวดข้าวฝัดข้าว" [3] ชาวบ้านไทยเตรียมข้าวสารไว้หุงรับประทานในครอบครัว การนวดข้าวหรือฝัดข้าวหรือตำข้าว ล้วนเป็นกรรมวิธีในการเตรียมข้าวสารด้วย ตรงกับบันทึกของบาทหลวงปาเลอกัวซ์สังฆนายกโรมันคาทอลิกประจำกรุงสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งกล่าวถึงงานของผู้หญิงชาวบ้านไทยว่า "ผู้หญิงไปหาฟืนเก็บผักและผลไม้ตักน้ำตำข้าว" [4] นอกจากนี้ เสฐียรโกเศศยังเล่าถึงงานตำข้าวและเรื่องครกว่า "หน้าที่ตำข้าว คู่กับตักน้ำ เป็นงานจุกจิกในบ้าน ตกแก่ลูกสาวหลานสาวเป็นผู้ตำผู้ตัก...ส่วนครกที่ตำข้าวทำเองอีกเหมือนกัน" [5]

---

[1] สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, เรื่องเดิม, หน้า 90.

[2] พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 45, หน้า 579-580.

[3] นิโคลาส แชร์แวส์, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 117.

[4] ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 207.

[5] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน], "ชีวิตชาวนา", วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), หน้า 501-2.

4.1.3 กลัก พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2493 ให้ความหมายว่า "น. ภาชนะรูปกระบอกมีฝาปิด" [1] ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ชูชกใช้กลักบรรจุเสบียงเดินทาง เมื่อพบเจตบุตรชูชกหลอกเจตบุตรว่าเป็นสารตรามีข้อความว่า

> ตะแกก็กลับกลักพริกกลักงา ว่าใส่สารตราพระราชสีห์ เจตบุตรก็ยินดียกขึ้นทูนหัว เฒ่าก็ร้องสำทับว่ารับแต่คอย ๆ ของมันหนักกลักมันชั่ว อย่าเหวี่ยงวางลงให้ราบ เจตบุตรก็ปูผ้าลงกราบ ๆ นึกว่าจริงไหว้อ้ายกลักพริกกลักขิงไม่สงสัย [2]

อักขราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเล พ.ศ. 2416 ให้ความหมายของ "กลัก" สมกับที่กล่าวในร่ายยาวดังนี้

กลัก	สิ่งที่คนทำด้วยปล้องไม้ไผ่บ้าง ด้วยตะกั่วบ้าง เหล็กวิลาศบ้าง เปนตัวเปนฝาปิดเปิดได้
กลัก ตรา	สิ่งของที่คนทำด้วยปล้องไม้ไผ่ ด้วยไม้จริงสำหรับใส่ตรา
กลักพริก	สิ่งที่เปนเครื่องสำหรับใส่พริก ทำด้วยปล้องไม้ไผ่ เปนตัวเปนฝา สั้นบ้างยาวบ้าง เปนตัวเปนฝาปิดเปิดได้ [3]

---

[1] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 93.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 186.

[3] คุรุสภา, อักขราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเล พ.ศ. 2416 (พระนคร : คุรุสภา, 2514), หน้า 60.

ตามความหมายที่หมอบรัดเลให้ไว้กับที่กล่าวถึงภาชนะชนิดนี้ในร่ายยาวนั้นพอจะเข้าใจได้ว่า คนไทยใช้กลักรูปกระบอกบรรจุพระราชสาร หรือใช้กลักบรรจุพริกก็ได้ ดังนั้นเมื่อชูชกยกกลักกระบอกไม้ไผ่ให้เจตบุตรดูว่าบรรจุสารฑราเจตบุตรจึงเชื่อ เนื่องจากมีลักษณะอย่างเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน

4.1.4 กระออม หรือ กะละออม [1] เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ยาด้วยชันใช้ตักน้ำ ดังปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรว่า "นางก็หุนหันหิ้วกระออมเปล่ากลับแต่กลางหน...กระเดียดกระออมน้ำร้องไห้" [2] อมิตตดา "หิ้ว" หรือ "กระเดียด" กระออมน้ำ ซึ่งเป็นภาชนะตักน้ำของไทย ผู้เขียนเชื่อว่ากวีไทยเปลี่ยนจากคำว่า "หม้อน้ำ" ในอรรถกถามหาปิบาต มาเป็น "กระออม" ซึ่งคนไทยจะเข้าใจมากกว่า "หม้อน้ำ" ที่ทำด้วยดินอย่างแขกใช้ทูนหัว

กระออมน่าจะเป็นภาชนะที่ไทยคิดขึ้นเองโดยดัดแปลงมาจากชะลอม ตามพระราชพงศาวดารเหนือกล่าวว่าขอมสั่งให้ไทยใช้ชะลอมบรรจุน้ำส่งขอม แต่เป็นเรื่องอภินิหารที่พระร่วงมีวาจาสิทธิ์สั่งให้น้ำอยู่ในชะลอมได้ ส่วนเรื่องพระร่วงหรือขอมดำดินพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเค้าเรื่องตามพงศาวดารเหนือ แต่เพื่อให้สมเหตุสมผลทรงพระราชนิพนธ์ตอนพระร่วงเตรียมภาชนะอย่างชะลอมว่า

ท่านจงแบ่งปันเป็นหมู่เหล่า พากันเข้าป่าไผ่ไพศาล
ตัดไม้ไผ่มาให้พอแรงการ แล้วจักสานรูปร่างอย่างชะลอม

---

[1] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 109.

[2] มหาเวสสันดรชาดก [illegible] หน้า 153.

แต่ตาถี่ห่วงที่เหมือนกระจาด รูปขนาดกระบุงใบย่อม
เอาชันยาภายในไว้ให้พร้อม ใช้กระออมนี้ตักวารี [1]

จะเห็นว่า กระออม หรือ กะละออม เป็นภาชนะตักน้ำของไทยรูปร่างอย่างชะลอมแต่สานให้ถี่ยาชันภายใน น้ำซึงไม่รั่ว

4.2 เครื่องศัสตราวุธ เครื่องศัสตราวุธซึ่งใช้ในการจัดขบวนทัพเตรียมไปรับพระเวสสันดร เป็นอาวุธชนิดเดียวกับที่กล่าวพรรณาในขบวนทัพในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตยวนพ่าย คือ

1. ทวน อาวุธสองคมปลายด้ามยาว มีพู่จามรีที่โคน ทหารม้าและพลเดินเท้าใช้แทงในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กล่าวตอนจัดทัพไปรับพระเวสสันดรว่า "ทวนหอกรำทำหันร่อน" [2] ในลิลิตพระลอกล่าวว่า "นายถือทวนหมายมาด" [3] เป็นอาวุธโบราณชนิดหนึ่งเข้ากระบวนทัพ

2. หอก อาวุธสองคมปลายด้ามยาวคล้ายทวน แต่ไม่มีพู่จามรี ทหารราบใช้แทงหรือพุ่งดังในร่ายยาวกล่าวว่า "ทวนหอกรำทำหันร่อน" อาวุธชนิดนี้ในยวนพ่ายโคลงต้นกล่าวว่า "หอกดาบแหลน หลาวหลาย ซ่ำแกล้ว" [4] ลิลิตพระลอก็กล่าว

---

[1] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องพระร่วงหรือขอมดำดิน (มป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 22.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 365.

[3] ลิลิตพระลอ, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พิมพ์ครั้งที่สิบเอ็ด, พระนคร : คลังวิทยา, 2511), หน้า 55.

[4] เจ้าพระยาพระคลัง [หน] , ลิลิตยวนพ่ายและลิลิตเพชรมงกุฎ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509) หน้า 36 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางราชวรานุรักษ์ (ยานี ชิตานนท์) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2509).

ถึง หอกว่าอาวุธชนิดนี้ใช้ในขบวนทัพและการสงครามระหว่างท้าวแมนสรวงกับท้าวพิมพิสาครราช ดังความว่า "ซร้องหอกซัดยุ่ง ซร้องหอกพุ่งยย้าย ข้างซ้ายรบมิคลา ข้างขวารบมิแคล้ว" [1]

3. โตมร คือสามง่ามใช้พุ่งซัดออกไปรวมอยู่ในขบวนทัพของพระเจ้าสญชัย มีผู้ถือรำร่อนดังที่กล่าวว่า "ตั้งมือร่อนโตมรรำ" [2] ลิลิตพระลอกล่าวถึงโตมรในขบวนทัพของพระลอว่า "โตมรสลอนปืนไฟ" [3]

4. หน้าไม้ เป็นอาวุธโบราณของนายพรานป่าของไทย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกให้เจตบุตรเป็นผู้ใช้หน้าไม้ ตามที่กล่าวว่า "แข็งข้อมือถือหน้าไม้ลูกเหล่าแหลม" [4] หน้าไม้มีลักษณะคล้ายธนู [5] มีรางวางลูกลั่นไกคล้ายปืนในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย และอรรถกถามหานิบาต (แปล) ไม่ใช้หน้าไม้ แต่ใช้ว่า "ศร" หรือธนู ซึ่งเป็นอาวุธของนักรบอินเดีย ดังเช่น อาวุธคู่พระหัตถ์ของพระรามวีรบุรุษของอินเดีย คือ ศร แต่ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กวีไทยเปลี่ยนให้เจตบุตรถือหน้าไม้ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง เรื่องเจตบุตรใช้หน้าไม้ มีบรรยายในร่ายยาวอย่างชัดเจนว่า

จึงปลดเปลื้องปลงหน้าไม้ชักลูกหลัดออกจากแล่ง ใส่ปากเข้าขบคาบคั้น
ขะยั้นเขยื้อนขยดเข้ามา ธนุ อาโรเปตวา จึงยกเท้าขวาเหยียบคันข่มลงไว้ ก้มสอดสายสะพักพาดไหล่เสลี่ยงแล่งท้าย มือกระหวัดหน่วงเหนี่ยวสาย

---

[1] ลิลิตพระลอ, หน้า 3.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 369.

[3] ลิลิตพระลอ, หน้า 56.

[4] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 177.

[5] มีภาพประกอบ.

สนสอดขึ้นกับคันจึงนั่งเหยียบยันสองเท้าทอดถีบคันดันให้ถนัด กลับสายน้าว โอบสะพักพาดสวมใส่สะลัง รชฺชูกํ อากฑฺฒิตฺวา สองมือเข้าเข่าค่าห์ครู่ กระชากลากสายชัก ดังกะกึกกุกกักชักสายพาดขึ้นกับไก จึงเอาลูกลงวาง พาดใส่สายสวมกรวมร่องราง ลุกขึ้นยงโย่ เหยียดแย่ยะหยัดย่างย่อเท้าหน้า ยั้ง คู่เข่าย่อเท้าหลังศอกหนึ่งตั้งขึ้นบนเข่า ยกสันรางวางประทับกับแก้มเข้า แล้วเล็งหลิ่ว [1]

ในลิลิตพระลอก็มีกล่าวถึงหน้าไม้ว่าใช้ในตอนสงครามระหว่างท้าวแมนสรวงกับท้าวพิมพ์สาครราช คือ "หน้าไม้ดาปืนดาษ" [2]

ตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าอาวุธที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีใช้ทั้งในขบวนทัพของไทยและเป็นอาวุธในชีวิตประจำวันของชาวป่าเช่นหน้าไม้เป็นต้น ด้วย

2.2 สถาบันสังคม ความต้องการอันดับที่สองรองจากเรื่องอาหารการกิน คือ ความต้องการทางสังคมของมนุษย์ มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องการความปลอดภัย ต้องการมีเสรีภาพ ต้องการมีฐานะและบทบาทตามสิทธิและหน้าที่ของตน สิ่งเหล่านี้มนุษย์จะแสดงออกในสถาบันสังคม

สถาบันสังคมหมายถึงกิจกรรมที่จัดตั้งเป็นระเบียบขึ้นไว้เพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งที่สังคมสนใจ สถาบันสังคมมีหลายหน่วย หน่วยใหญ่ ๆ ที่มีมาแต่เดิม คือ ครอบครัว การศึกษา การศาสนา [3]

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก , [illegible] หน้า 179.

[2] ลิลิตพระลอ, หน้า 3.

[3] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน] , วัฒนธรรมเบื้องต้น, หน้า 54.

ครอบครัว เป็นหัวใจของสังคมมนุษย์ เป็นกลุ่มที่เก่าแก่ที่สุดและมีความสำคัญอย่างยิ่ง สถาบันครอบครัวจึงเป็น "สถาบันมูลฐานของมนุษยชาติ" [1] ในที่นี้จะวิเคราะห์เฉพาะสถาบันครอบครัวเท่านั้น

ครอบครัวคืออะไร ? คำจำกัดความที่พอจะเข้าใจง่าย ๆ ก็คือ ครอบครัวจะต้องประกอบด้วยบุคคลต่างเพศตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีความสัมพันธ์ทางเพศซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอและแน่นอน มีระยะเวลายาวนานพอที่จะเกิดบุตร ธิดา ด้วยกันได้ และมีข้อตกลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอันที่จะเลี้ยงดูบุตรธิดานั้นให้เติบโตขึ้น [2] ระบบใหญ่ที่สำคัญในการจัดตั้งสถาบันครอบครัวไทย แบ่งออกเป็น 2 ระบบ คือ

2.2.2.1 ระบบการสมรส

2.2.2.2 ระบบครอบครัว

2.2.2.1 ระบบการสมรส มีสิ่งที่น่าศึกษาดังต่อไปนี้

ก. วัย ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นชาดกที่มีอยู่ในมัธยมประเทศ แต่เมื่อศึกษาเกี่ยวกับวัยแห่งการสมรสทั้งในวัฒนธรรมอินเดียและไทย จะเห็นว่า อายุของหนุ่มสาวเมื่อสมรสอยู่ในวัยใกล้เคียงกันมาก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรกล่าวถึงพระนางผุสสดีว่า "ครั้นพระชนม์ได้สิบหกปีก็ได้เป็นองค์เอกอัครมหิสีสมเด็จพระเจ้ากรุงสญชัย" [3] และกล่าวถึงพระเวสสันดร ว่า "อันว่าพระบรมพุทธพงศ์ผู้ทรงญาณ ครั้น

---

[1] ดร.ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย, หน้า 106.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[3] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 16.

พระชนมายุจำเริญรุ่นสิบหกปี ทรงลักษณราศีพร้อมมูล...จึงนำมาซึ่งพระมหัศจรรย์ผู้ทรงศรีสวัสดิ์ เลิศลักษณภัลยา เป็นตระกูลชิดามาตุลราชวงศ์ [1]

จะเห็นได้ว่าชายหรือหญิงในอินเดียจะเข้าสมรสเมื่ออายุ 16 ปี ก็ได้ ซึ่งเป็นวัยเดียวกับหนุ่มสาวไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้างขุนแผน" สรุปอายุการสมรสว่า "ฝ่ายชายมักมีอายุประมาณ 15-16 ปี ส่วนฝ่ายหญิงก็จะมีวัยใกล้เคียงกัน และผ่านระยะโกนจุกแล้วทั้งคู่" [2]

ในพระราชนิพนธ์บทละครนอกของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่น ไกรทอง มณีพิชัย คาวี ฯลฯ หรือพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอิเหนา รวมทั้งงานนิพนธ์ของสุนทรภู่จะเห็นว่าพระเอกนางเอกของเรื่อง จะมีบทสังวาสเมื่ออยู่ในวัยรุ่นทั้งสิ้น [3]

หลักฐานที่สอดคล้องกับคำกล่าวข้างต้น คือ หนังสือเรื่อง เล่าเรื่องเมืองไทย ของสังฆราชปาลเลกัวซ์ตอนหนึ่งกล่าวว่า "เขาแต่งงานกันแต่อายุน้อยเหลือเกินตามปรกติก็ระหว่าง 15 ถึง 17 ปี" [4]

ประเพณีอินเดียโบราณถือเรื่องวัยของการสมรสว่า บิดาจะต้องยกบุตรสาวให้แต่งงานก่อนที่เธอจะมีประจำเดือนครั้งแรก มิฉะนั้นจะเป็นบาปอย่างใหญ่หลวง เป็นบาป

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

[2] วรนันท์ อักษรพงศ์ "การศึกษาสังคมวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน", หน้า 23.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

[4] ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 208-9.

ที่ร้ายแรงยิ่งกว่าการฆาตกรรมชนิดใด ในทางอุดมคติเจ้าสาวจะมีอายุอ่อนกว่าเจ้าบ่าว 1 ใน 3 เมื่อเจ้าบ่าวอายุ 24 เจ้าสาวจะมีอายุเพียง 8 ปี แต่ในทางการแพทย์ให้ความเห็นว่า ถ้าอยากได้เด็กดีแล้ว เด็กนั้นควรจะเกิดจากแม่ที่มีอายุเกิน 16 ปี [1] ซึ่งเป็นวัยที่นิยมในสังคมไทยสมัยโบราณเช่นกัน

สำหรับคู่ของชูชกกับอมิตตดานั้นเป็นตัวอย่างของความขัดแย้ง (Contrast) ในเรื่องวัย ชูชกอยู่ในวัยชรา แต่อมิตตดากำลังรุ่นสาว เปรียบเหมือนโคแก่กับหญ้าอ่อน มักถูกนินทาว่าร้ายดังเช่นคำเยาะเย้ยของนางพราหมณีว่า

> เออนี่แน่นะเหวย นี่แน่นะเจ้านางอมิตตดา เช่นออเจ้ากระนี้หากกูไม่เคยเห็นอะไรจะมาเป็นได้แต่อย่างนี้ จะมาเป็นตะกละกาลีให้เขาเลื่องลือนี่เจ้าทำแก่ตัวเจ้าเองหรือ หรือว่าใครทำให้แก่ตัวเจ้า หรือว่าญาติโคตรเค้าเขาขัดใจ เขาจึงแกล้งเสือกไส มาให้เป็นเมียแก่อ้ายเฒ่าสรรพเสียเขาซานสกปรก...เออก็ช่างอยู่กระไรได้ไม่รำคาญขัดข้องเขินขวยด้วยผัวแก่...เออก็ความอินดีนั้น มันจะมีมาแต่ไหน...ถ้าอ้ายเฒ่าจะพูดจะจาเยาะเย้ยหยอกกันเล่น เห็นก็ไม่เหมือนเขาที่หนุ่ม ๆ...ถ้าออเฒ่าจะอ้าปากออกพูด นี่มันเหม็นฟุ้งทั้งฟันฟางก็ห่างหักเห็นเวทนา [2]

คำบริภาษนี้ แสดงให้เห็นทัศนะเกี่ยวกับวัยของคู่สมรสว่าหนุ่มสาวควรจะอยู่ในวัยที่ใกล้เคียงกัน หญิงสาวได้สามีแก่คล้ายกับเป็นการถูกลงโทษหรือถูกขับไล่ไสส่งออกจากครอบครัว

---

[1] A.L. Basham, The Wonder that was India (Reprinted; Great Britain : Sidgwick and Jackson, 1961), p. 166.(แปล)

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 148

ข. การเลือกคู่ มีระเบียบปฏิบัติ 2 ประการคือ

1. การเลือกคู่ของหนุ่มสาวโบราณต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ก่อน กล่าวคือ หนุ่มหรือสาวไม่มีอิสระในการแสวงหาคู่ครองเอง แต่บิดามารดาจะเป็นผู้เลือกคู่ให้ ดังที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรมีชนมายุเจริญขึ้นแล้วว่า

> สมเด็จพระเจ้ากรุงสญชัยนฤบดินทร์ปิ่นฝิภพสุธา พระทัยท้าวเธอปรารถนาจะมอบเวนซึ่งสิริรัตนราเชนทร์แก่พระลูกรัก จะให้เป็นจอมปิ่นปักพระพารา มทฺที อาเนตฺวา จึงนำมาซึ่งพระมัทรีผู้ทรงศรีสวัสดิ์เลิศ-ลักษณกัลยา เป็นตระกูลชิดามาตุลราชวงศ์ [1]

การ "นำมาซึ่ง" ย่อมแสดงว่าทั้งพระเวสสันดรและพระนางมัทรีไม่มีโอกาสรู้จักกันมาก่อน แต่พระเจ้ากรุงสญชัยเป็นผู้จัดหาหญิงมาให้ ขณะเดียวกันพระนางมัทรีก็โอนอ่อนผ่อนตามผู้ใหญ่ ในการที่จะตกไปเป็นสิทธิแก่ใครก็ได้ตามที่ผู้ใหญ่เห็นชอบ เช่นเดียวกับอมิตตดา ก็เป็นสิทธิของพราหมณ์พ่อแม่ที่จะยกบุตรสาวให้แก่ชูชกเป็นการปลดหนี้สิน ทั้งถือว่าเป็นหน้าที่ของลูกที่ดีย่อมช่วยเหลือพ่อแม่ได้ ดังที่กล่าวในร่ายยาวว่า "ส่วนว่านางอมิตตดานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูลไม่เสียชาติ ไม่คิดว่าตัวเป็นสาวได้ผัวแก่แล้วก็เป็นเมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่ กรรมแล้วก็ตามกรรม [2]

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก [illegible], หน้า 22.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

พ่อแม่มีบทบาทเหนือชีวิตลูกมาก โดยเฉพาะลูกผู้หญิงไทย สังฆราชปาลเลกัวซ์เล่าไว้ว่าครอบครัวใดมีหนี้สินก็จะขายลูกของตนใช้หนี้ไป ส่วนเด็กสาวมักถูกขายไปเพื่อแต่งงาน [1] ปาลเลกัวซ์เล่าต่อไปว่า เมื่อบิดามารดาเห็นว่าบุตรของตนควรมีคู่ได้แล้ว ก็จะจัดส่งเถ้าแก่ไปสู่ขอต่อบิดามารดาของฝ่ายหญิง ถ้าเถ้าแก่ไม่ได้รับการตอนรับดีก็หมายความว่า การสู่ขอไม่สำเร็จและจะไม่ไปติดต่ออีก [2] ดังนี้จะเห็นได้ว่าการหาคู่ครองให้บุตรนั้นเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่ทั้งสิ้น และหนุ่มสาวจะไม่มีการแสดงความรักใคร่กันมาก่อนเลย [3]

ในประเพณีอินเดียสมัยโบราณ บิดามารดาเป็นผู้จัดหาคู่ครองมาให้บุตรของตน และเป็นธุระในการตรวจดวงชะตา ดูฤกษ์ยามให้คู่หนุ่มสาว [4] ตรงกับธรรมเนียมในสังคมไทยสมัยก่อน แต่บางกรณีหญิงก็ได้รับอนุญาตให้เลือกคู่ด้วยตนเอง เช่น เจ้าหญิงสาวิตรีท่องเที่ยวหาคู่ครองไปจนพบพระสัตยวานหรือเจ้าหญิงทมยันตีเลือกพระนลเป็นต้น เรียกว่าการวิวาห์แบบ "สยุมพร" (สฺวยำวร) ซึ่งเป็นแบบพิเศษของ "คนธรรพ์วิวาห์" [5] ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่ไม่ปรากฏว่าผู้หญิงเลือกคู่เอง นอกจากบิดามารดาอนุญาต เช่นเรื่องสังข์ทอง

2. การเลือกคู่ครองของชาวบ้านในสังคมไทย เป็นการเลือกแบบนอกเขตหรือนอกวงศ์วาน (exogamy) คือ คู่สมรสเป็นคนอยู่ต่างภูมิลำเนาหรือต่างวงศ์ตระกูลกัน เช่น ชูชกได้นางอมิตตดาซึ่งเป็นลูกสาวของเพื่อนพราหมณ์ด้วยกัน แล้วชูชกพา

---

[1] ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 208.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 209-210.

[3] นิโกลาส์ แซร์แวส์, เรื่องเดิม, หน้า 87.

[4] Basham, op. cit., p. 166 (แปล).

[5] Ibid., p. 169 (แปล).

ภรรยาสาวมาสู่บ้านของตน ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกว่า "ชูชกก็พาเจ้าอมิตตดาขมีขมัน รีบรันเร็วมาถึงบ้าน ที่เคยนิวาสนสถานมาแต่ก่อน" [1] อมิตตดาจึงกลายเป็นสมาชิกใหม่ของหมู่บ้านทุนวิฏฐะที่ชูชกตั้งหลักฐานอยู่ และการที่นางอมิตตดามาจากหมู่บ้านอื่นบรรดาพราหมณ์จึงรุมด่าว่านางอมิตตดาด้วยกำว่า "อีสาวซ้ำสามซัดเซมาน" [2]

พราหมณ์สามีและภรรยาในหมู่บ้านทุนวิฏฐะต่างก็มิได้เป็นญาติสืบสายโลหิตมา ในประเพณีไทยเมื่อจะมีพิธีสมรส ชายต้องนำขันหมากไปมอบให้เจ้าแก่ฝ่ายหญิง ในขันหมากบรรจุทองหมั้นหรือเงินหมั้นแล้วแต่จะตกลงกัน [3] ดังปรากฏในตอนพราหมณ์สามีดุด่าภรรยาของตนว่า

> เมื่อกูจะได้เอ็งมาเป็นเมีย ทั้งทุนสินสินสอดก็สู้เสีย เสร็จสิ้นนี่ทุกอย่าง ไหนเครื่องขันหมากหอห้างกูก็หามานี่เสร็จสรรพ มึงจะมาลามลวนกลับสำราก ไม่อยากกลัว จะไปรู้ปฏิบัติผัวนิดหนึ่งก็ไม่มี สักนิดหนึ่งก็ไม่มี อีหญิงเยี่ยงอย่างนี้ นี่มันไม่รู้อาย ชอบแต่ว่าจะจิกจับจูงมือเอามันไปขาย...กูคิด ๆ ว่าจะใคร่ขะจัดจากเอ็งออกไปเสียให้พ้น [4]

คำบริภาษของสามีต่อภรรยาของตนดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าฝ่ายชายเป็นผู้สละทรัพย์ให้ฝ่ายหญิงตามประเพณีไทย เสฐียรโกเศศกล่าวว่าประเพณีไทยเกี่ยวกับเรื่อง

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 139.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

[3] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน], ประเพณีเรื่องแต่งงานบ่าวสาวของไทย (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2501), หน้า 39.

[4] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 140.

แต่งงานนี้เป็นเรื่องแต่งงานนอกวงศ์สกุล [1]

คนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาเลือกคู่ครองแบบนอกวงศ์วาน จะเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนว่าตัวละครที่เป็นสามีภรรยาทุกคู่เป็นคนอยู่ต่างหมู่บ้าน หรือบางทีก็ต่างเมืองกัน และมิได้สืบสายโลหิตกัน ตัวอย่างเช่นขุนไกรพลพ่ายอยู่บ้านพลับทองประศรีอยู่วัดตะไกร, ขุนศรีวิชัยเป็นเศรษฐีอยู่ในเมืองสุพรรณได้นางเทพทองอยู่ตำบลท่าสิบเบี้ย พลายงามเป็นชาวสุพรรณได้นางศรีมาลา ชาวเมืองพิจิตร เป็นต้น

ค. การสู่ขอและการหมั้น ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าบิดามารดาหรือผู้ใหญ่เป็นฝ่ายจัดหาคู่ครองให้บุตรของตน ถ้าผู้ใหญ่พอใจหญิงคนใดแล้วจะจัดเถ้าแก่ไปสู่ขอ เมื่อเป็นผลสำเร็จจะประกอบพิธีหมั้น ต้องมีขันหมากบรรจุหมากพลูและมีวิธีการอื่นอีก ดังบันทึกของสังฆราชปาลเลอกัวซ์ว่า

> ครั้นแล้วจึงจะประกอบการหมั้นอันเรียกว่าขันหมาก (khan mak) ใช้เรือใหญ่ ลำหนึ่งประดับธงทิวมีผ้ายกอย่างดี แพรแถบกับขันทองคำหรือเงินบรรจุผลไม้ หมาก และพลู ท่ามกลางลำเรือเป็นที่ประดิษฐาน ขนมชั้นใหญ่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ เป็นรูปปรางค์ ย้อมสีต่าง ๆ สวยงาม แห่ไปโดยทางน้ำ มีมโหรีประโคม ฝ่ายชายคู่หมั้นพร้อมด้วยบิดามารดาและมิตรสหาย นำของกำนัลไปสู่พ่อตาแม่ยายในอนาคต เมื่อบิดามารดาของทั้งสองฝ่ายได้พบกัน

---

[1] เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเรื่อง..., หน้า 14.

ก็เจรจาตกลงกันด้วยเรื่องวิวาห์ นับสินสมรสของฝ่ายหญิง...ชายคู่หมั้นจะต้องไปสร้างเรือนขึ้นในที่ดินของพ่อตาแม่ยาย เป็นเรือนหอเล็ก ๆ [1]

นอกจากขันหมากซึ่งเป็นข้อเรียกร้องอย่างหนึ่งของฝ่ายหญิงแล้ว สิ่งที่ฝ่ายชายจะต้องจัดหาอีกคือ ทุนสิน และเรือนหอ ดังที่พราหมณ์หนุ่มคาภรรยาของตนให้รำลึกถึงคุณของสามีตอนหนึ่งว่า "ทั้งทุนสินสอดก็สู้เสีย เสร็จสิ้นนี่ทุกอย่าง ไหนเครื่องขันหมากหอห้างกูก็หามานี่เสร็จสรรพ" [2]

ทุนสินหรือกองทุน เป็นเงินที่ทั้งฝ่ายเจ้าบ่าวและเจ้าสาววางเป็นกองกลาง แล้วเถ้าแก่จะส่งให้บิดามารดาฝ่ายเจ้าสาวเก็บรักษาไว้ [3]

เรือนหอ เป็นสิ่งจำเป็นอีกอย่างหนึ่งในประเพณีแต่งงานของไทย เป็นหน้าที่ของฝ่ายชาย คู่หมั้นจะต้องจัดสร้างในที่ดินของฝ่ายเจ้าสาว ลักษณะของเรือนหอมีหลายแบบแล้วแต่ฐานะของฝ่ายชาย ดังปรากฏในบันทึกของนิโคลาส แชร์แวส์ ชาวฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ฯ ว่า "การประชุมครั้งแรกนี้สำเร็จเสร็จสิ้นด้วยการตกลงให้ปลูกเรือนขึ้น จะเป็นเรือนไม้ทั้งหลังหรือจะเป็นเรือนเสาไม้ไผ่ฝาพื้นฟากหลังคามุงจากอย่างไรก็แล้วแต่ฐานะของคู่สมรส" [4] ในขุนช้างขุนแผนกล่าวถึงเรือนหอของขุนแผนว่าเป็น "หอมีห้าห้อง

---

[1] ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 210.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, ..., หน้า 140.

[3] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน], เรื่องแต่งงานบ่าวสาวไทย (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2501), หน้า 118.

[4] นิโกลาส์แชร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 88.

ฝากระดาน" [1] ส่วนเรือนหอของขุนช้างเศรษฐีเมืองสุพรรณเป็น "หอใหญ่เก้าห้องท้องกระดาน" [2] แสดงความแตกต่างกันตามฐานะ

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกล่าวถึงประเพณีแต่งงานแต่เพียงเล็กน้อย มิได้ให้หลักฐานละเอียดดังเช่นเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน การที่พราหมณ์หนุ่มรำพันถึง ทุนสิน สินสอด ขันหมาก เรือนหอนั้นล้วนเป็นส่วนแห่งประเพณีแต่งงานของไทย ซึ่งไม่มีกล่าวถึงในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาเลย

ง. จำนวนคู่สมรส สุพัตรา สุภาพ แบ่งจำนวนคู่สมรสออกเป็น 5 แบบ คือ[1]

ก. ชายหนึ่งหญิงหนึ่ง (Monogamy) เป็นแบบที่นิยมกันมากในปัจจุบันนี้

ข. ชายหรือหญิงมากกว่าหนึ่งคน (Polygamy) ซึ่งแบบเป็น 2 ชนิด คือ หญิงหนึ่งคนต่อชายหลายคน (Polyandry) เช่น สังคมใน Marques and Island กับชนิดชายหนึ่งคนต่อหญิงหลายคน (Polygyny)

ค. หญิงชายมีความสัมพันธ์ทางเพศกับใครก็ได้ ไม่มีแบบแผนเฉพาะ เช่น พวกฮิปปี้บางกลุ่ม

ง. การแบ่งปัน (Group Marriage)ยังไม่เคยมีการสมรสแบบนี้ในชนชาติใด ๆ แต่มีปฏิบัติใกล้เคียงก็คือชนบางเผ่าของ Guinea คือชายทุกคนเมื่ออายุถึงเกณฑ์กำหนดจะมีภรรยาหนึ่งคนแล้วแบ่งปันภรรยาให้ชายคนอื่นในระดับอายุไล่เลี่ยกัน

จ. สามีจะอยู่กับภรรยาจนกระทั่งมีบุตรด้วยกันแล้วจะเลิกร้างกันไปหาคู่อื่นต่อไป (Pairing)

---

[1] สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 57-58.

จำนวนคู่สมรสในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ที่ปรากฏตรงกับสังคมไทย อาจแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ

1. พระมหากษัตริย์และขุนนาง มีคู่สมรสแบบชายหนึ่งหญิงหลายคน (Polygyny) ได้แก่พระเวสสันดร เมื่อพระองค์ทรงอภิเษกกับพระนางมัทรีนั้น พระราชบิดาได้พระราชทานสาวสนมให้ดังความในร่ายยาวกล่าวว่า "ประทานราชกุมารีกำนัล หมื่นหกพันพระองค์นาง พี้นสาวสาวสวัสดิ์สำอางเป็นอย่างยิ่ง" [1] พระนางมัทรีทรงเป็นพระอัครมเหสีและยังมีข้อความที่แสดงว่าพระเวสสันดรทรงมีพระสนมมากมายอีกในตอนพระเวสสันดรขอพรจากท้าวสักกะในประการที่สี่ว่า "ถึงตัวข้าจะมีสตรีเป็นที่รักมากมายหลายคน ก็ขออย่าให้ตูข้าลุอำนาจของสัตรีจนเป็นทางที่ทุจริต การผิด ๆ จะตามมาได้" [2] ตอนที่ว่า "มีสตรีเป็นที่รักมากมายหลายคน" นั้น ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในอรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยกล่าวว่า "อนึ่งขอให้หม่อมฉันไม่พึงคบหาภรรยาผู้อื่น พึงพอใจแต่ในภรรยาตน ไม่พึงลุอำนาจแห่งหญิงทั้งหลาย" [3] ตามที่ว่า "ไม่พึงลุอำนาจแห่งหญิงทั้งหลาย" นั้น อาจไม่ได้หมายถึงหญิงทั้งหลายซึ่งเป็นพระสนมก็ได้ แต่ควรจะหมายถึงไม่ปรารถนาหญิงอื่น ๆ นอกจากพระนางมัทรีเท่านั้น ส่วนในอรรถกถามหานิบาต (แปล) กล่าวว่า "อนึ่งขออย่าให้ข้าเกิดมีจิตคิดล่วงล้ำซึ่งภริยาผู้อื่น ให้พอใจยั่งยืนแต่ในภรรยาตน ทั้งอย่าเป็นคนลุอำนาจแห่งสัตรีทั้งหลาย" [4] จึงน่าจะกล่าวได้ว่า ข้อความที่ว่า "สตรีเป็นที่รักมากมายหลายคน" ในร่ายยาวของไทยนั้น เป็นข้อความที่กวีไทยเติมขึ้น ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากประเพณีที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงพระมเหสีมากกว่าหนึ่ง ดังปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า พระเจ้า

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 22.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 338.

[3] พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 45 พระสุตันตปิฎก ขุทกนิกายชาดก (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2500), หน้า 648.

[4] พระคัมภีร์ชาดกแปล เล่ม 20, หน้า 210.

ทรงธรรมทรงมีพระมเหสี 2 พระองค์, พระเจ้าปราสาททองมี 8 พระองค์, พระนารายณ์มี 2 พระองค์, พระเจ้าบรมโกศมี 3 พระองค์ [1] ฯลฯ แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาจนถึงรัชกาลที่ 6 พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงมีพระมเหสีหรือพระชายามากกว่าหนึ่งทั้งสิ้น

ตัวละครเอกในวรรณคดีไทยก็มักมีภรรยามาก เช่น พระลอมีพระนางลักษณวดี, พระเพื่อนและพระแพง พระอภัยมณีมีสุวรรณมาลี, วาลี, ละเวง, และนางเงือก เป็นต้น ส่วนขุนแผนก็มี วันทอง, สายทอง, บัวคลี่, แก้วกิริยา และลาวทอง ดังนี้ย่อมแสดงลักษณะการครองคู่ของบุคคลชั้นขุนนางและพระมหากษัตริย์ว่าเป็นแบบชายหนึ่งต่อหญิงมากกว่าหนึ่ง

2. ชาวบ้าน จำนวนคู่สมรสของชาวบ้านเป็นแบบชายหนึ่งหญิงหนึ่ง (Monogamy) เป็นส่วนมาก เช่น ตัวอย่างในคู่ชูชกกับอมิตตดา ไม่ปรากฏว่าชูชกมีภรรยาอีก และคู่พราหมณ์ 2 ผัวเมียที่รับฝากทองของชูชก เป็นต้น ซึ่งตรงกับการครองคู่ของชาวบ้านในสังคมไทยสมัยก่อน ดังปรากฏในบันทึกของลาลูแบร์ [2] และนิโกลาส์ แชร์แวส์ [3] ซึ่งเป็นทูตในสมัยกรุงศรีอยุธยา กับบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวซ์ [4] ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต่างมีความตรงกันว่า พวกเศรษฐีขุนนางและพระมหากษัตริย์ ตลอดจนคนมั่งมีเท่านั้นที่นิยมมีภรรยามากกว่าหนึ่ง ผู้เขียนเห็นว่าน่าจะมีเหตุผลทางเศรษฐกิจว่า การที่คนมีฐานะดีเหล่านี้มีภรรยามากได้ก็เพราะมีกำลังทรัพย์มากพอที่จะเลี้ยงดูหญิงเหล่านั้น ตลอดจนบุตร ถ้ามี ส่วนคนระดับชาวบ้านยากจนคงจะมีภรรยาคนเดียว

---

[1] คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด, และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า, หน้า 99-142.

[2] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล), จดหมายเหตุลาลูแบร์เล่ม 1, หน้า 222.

[3] นิโกลาส์ แชร์แวส์, ประวัติศาสตร์ ฯ สยาม, แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 86.

[4] ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 211.

2.2.2 ระบบครอบครัว

2.2.2.1 ประเภทของครอบครัว เมื่อคู่สมรสมีความสัมพันธ์ทางเพศอยู่กินด้วยกัน จะเกิดหน่วยเล็ก ๆ ขึ้นในสังคม ประกอบด้วยสมาชิกอย่างน้อยที่สุด 2 คน ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น "ครอบครัว" บุคคลทั้งสองมีหน้าที่และความรับผิดชอบอันถาวรต่อสมาชิกในครอบครัว แต่ครอบครัวที่ประกอบด้วยสามีภรรยายังเป็นครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ ครอบครัวที่สมบูรณ์ควรจะต้องประกอบด้วย บิดา มารดา และบุตร เป็นอย่างน้อย ในสังคมบางแห่งครอบครัวหนึ่งอาจมีญาติบริวารมาอาศัยอยู่ด้วย จึงเกิดครอบครัวประเภทต่าง ๆ ขึ้น 3 ประเภท [1] คือ

1. ครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขนาดเล็ก (Nuclear family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยสามีภรรยาและลูก (อาจเป็นบุตรบุญธรรมก็ได้)

2. ครอบครัวขยาย (Extended family) เป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) และญาติพี่น้องอาจอยู่ภายใต้หลังคาเดียวกัน หรือเขตบ้านเดียวกัน คืออาจจะปลูกบ้านอยู่ใกล้เคียงกัน มีคู่สมรสหลายคู่ รวมทั้งปู่ ย่า ตา ยาย

3. ครอบครัวที่สามีมีภรรยาหลายคน (Polygamous family) ประกอบด้วยสามีหนึ่ง ภรรยาหลายคน ครอบครัวแบบนี้จึงเป็นครอบครัวเดียว 2 ครอบครัวหรือมากกว่า ศูนย์กลางของครอบครัวอยู่ที่สามี

ลักษณะครอบครัวในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ลักษณะครอบครัวในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีลักษณะเดียวกับครอบครัวไทย อาจแยกลักษณะที่เด่นชัดออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

---

[1] สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า 24-25.

1. ลักษณะครอบครัวเดี่ยว ได้แก่ครอบครัวของชูชก ชูชกได้อมิตตดาแล้วพามาบ้านของตน ที่บ้านของชูชกไม่ปรากฏว่ามีใครอาศัยอยู่อีก นอกจาก 2 สามีภรรยาเท่านั้น อีกครอบครัวหนึ่งอาจเห็นได้คือ ครอบครัวพราหมณ์ที่รับฝากทองจากชูชก ก็มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว สังเกตจากถ้อยคำพรรณนากิริยาอาการของสองสามีภรรยา จะเห็นได้ว่าอยู่กันเพียง 2 คน และมีลูกสาวคืออมิตตดาอยู่ภายในเรือน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกพรรณนาอาการของพราหมณ์ 2 สามีภรรยาว่า

> ส่วนตระกูลพราหมณ์ทั้งสองที่รับรองของฝากของออเฬา มันให้เผอิญอัดอิดคิดจิตต์ใจ เบาเบื้องแต่ว่าจะได้ไม่รู้ว่าความเข็ญใจยากไร้จะมาถึงตัว จึงยกเอาทองของออเฬาออกมาแล้วก็ยิ้มหัวพูดแก่กันอยู่ชู้ชี้...ของนี้ก็ตกอยู่กับมือเราทั้งสองคน...ส่วนออเฬาชราเจ้าของทรัพย์ คิดขึ้นมาได้แล้วก็กลับ...ร้องว่าฮ้าเฮยอยู่หรือหาไม่ ท่านทั้งสองคน สองสกุลก็จวบจนจวนเจียนจะเจอะตัว...ผัวเมียก็วุ่นวายใจไม่รู้ที่จะผันผ่อน...ส่วนออเฬายังไม่ทันที่จะนั่งลงถึงฟาก จึงทวงว่าของของเราที่เอามาฝากฝากแก่ท่านไว้...ผัวเมียก็อกอั้นอึกอักอยู่เป็นครู่... [1]

2. ลักษณะครอบครัวขยาย ประกอบด้วยสมาชิกในครอบครัว ซึ่งมักเป็นญาติข้างสามีหรือภรรยาในสังคมไทยโบราณ ฝ่ายสามีพาภรรยาไปสู่บ้านของตนก็มีซึ่งมักมีบิดาหรือมารดาเป็นหลักอยู่แล้ว ฝ่ายหญิงก็จะอยู่ในฐานะ "สะใภ้" ฝ่ายมารดาบิดาของสามีก็มีฐานะเป็น "แม่ผัว, พ่อผัว" ในเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน มีตัวอย่างครอบครัวของขุนแผนตอนขุนแผนได้ลาวทองมาและพาไปอยู่ที่บ้านนางทองประศรีที่กาญจนบุรี และตอนขุนแผนตอนพ้นโทษจากคุกก็พาลาวทอง แก้วกิริยาและพลายงามไปอยู่กับนางทองประศรีในอยุธยา ส่วนในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกก็ปรากฏว่าพระมัทรีเข้ามาอยู่ในเมืองของพระสวามี ซึ่งมีพระราชบิดาคือพระเจ้ากรุงสญชัยและพระราชมารดาคือพระนางผุสดีเป็นหลักอยู่ ในทาง

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 135-136.

ครอบครัวจะมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายประกอบด้วยบิดามารดาของสามี ลูกชาย ลูกสะใภ้ และเด็ก คือ พระกัณหาชาลี อันเป็นประเภทเดียวกับครอบครัวของขุนแผนดังกล่าวแล้ว

3. ครอบครัวที่ประกอบด้วยชายหนึ่งกับหญิงหลายคน เช่น พระเวสสันดรทรงมีพระสนมมากมาย และพรประการที่สี่จากห้าวสักกะว่า "ถึงแม้จะมีสตรีเป็นที่รักมากมายหลายคน..." ก็ดีย่อมแสดงว่าเป็นครอบครัวประเภทนี้ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ในสมัยอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังได้กล่าวแล้ว

สมาชิกแต่ละครอบครัวย่อมประกอบด้วยสามีภรรยาเป็นอย่างน้อยและรวมทั้งบุตรด้วยถ้ามี สมาชิกแต่ละคนจึงมีหน้าที่ที่จะปฏิบัติตนตามประเพณีอันควรภายในครอบครัว ในที่นี้จะกล่าวถึงประเพณีที่ปฏิบัติกันในครอบครัวในสังคมไทย ที่ปรากฏตรงกับที่กล่าวถึงในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ดังนี้

1. เกี่ยวกับเด็กและผู้ใหญ่
2. เกี่ยวกับเรื่องระหว่างเพศ
3. เกี่ยวกับการนับเครือญาติ
4. เกี่ยวกับการทำมาหากิน
5. เกี่ยวกับภูมิลำเนา
6. เกี่ยวกับอำนาจและหน้าที่ของสามีและภรรยา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<u>เด็กและผู้ใหญ่</u> ตัวละครเด็กที่สำคัญในร่ายยาวเรื่องนี้มี 2 คน คือ พระกัณหากับพระชาลี นางอมิตตดาเป็นเด็กขณะที่อยู่กับบิดามารดา แต่เป็นผู้ใหญ่เมื่ออยู่กับชูชก วัฒนธรรมเกี่ยวกับเด็กและผู้ใหญ่เท่าที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีดังนี้

1. เด็กมีความเคารพและเชื่อฟังผู้ใหญ่ ปฏิบัติตามที่ผู้ใหญ่เห็นชอบ เช่นตอนพระเวสสันดรทรงมอบพระกุมารทั้งสองให้พราหมณ์ชูชก ถึงพระกัณหาชาลีจะหนีไปซ่อนอันเป็นธรรมดาวิสัยเด็ก แต่เมื่อพระเวสสันดรตรัสเรียกก็ต้องเสด็จมาหา แสดงว่ามีความเคารพ

เมื่อพราหมณ์ชูชกเดินทางมาถึงพระอาศรม พระเวสสันดรให้พระชาลีออกไปต้อนรับว่า "ท้าวเธอจะตรัสเรียกพระชาลีออกไปรับพราหมณพฤฒา...พ่อชาลีศรีสุริยรู้พระทัยของพระบิดาเจ้าจงยืนขึ้นตรงหน้าโน่นพราหมณ์หรือไร" [1] เด็กก็ปฏิบัติตามโดยดี เช่นเดียวกับอมิตตาดาเมื่ออยู่กับบิดามารดาก็เชื่อฟังบิดามารดาไม่ขัดขืนที่บิดามารดาจะยกตนให้เป็นค่าไถ่หนี้ชูชกเฒ่าชรา ดังข้อความที่ว่า "สองเฒ่าก็ยกเจ้าอมิตตดาควงสวาสดิ์เป็นสิทธิ์ขาดแก่พราหมณ์แก่...ส่วนว่านางอมิตตดานั้นเป็น/ลูกเหล่าตระกูลไม่เสียชาติ ไม่คิดว่าตัวเป็นสาวได้ผัวแก่ แล้วก็เป็นเมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่กรรมแล้วก็ตามกรรม" [2] เด็กไทยมีความเชื่อฟังผู้ใหญ่นี้ ปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ตอนหนึ่งว่า "ลูกชาวสยามมีความว่านอนสอนง่าย" [3] เช่นนี้เป็นต้น

เด็กไทยว่านอนสอนง่ายไม่ชอบขัดขืนเมื่อผู้ใหญ่แนะนำหรือเป็นความเห็นของผู้ใหญ่ ในวรรณคดีไทยจะสะท้อนประเพณีนี้อยู่เสมอ ถ้าเป็นเด็กผู้ชายจะได้ศึกษาเล่าเรียน ในขณะที่เล่าเรียนนั้นก็ต้องมีความอ่อนน้อม เล่าเรียนด้วยความสงบเสงี่ยมเรียบร้อย ตัวอย่าง เช่น พลายงามเมื่อไปอยู่กับย่าทองประศรีขณะที่ขุนแผนติดคุก ทองประศรีเอาตำราของขุนแผนมาให้พลายงามเรียน พลายงามตั้งอกตั้งใจเล่าเรียนอย่างเรียบร้อย มีคำกลอนตอนนี้ว่า "อันเรื่องราวกล่าวความพลายงามน้อย คอยเรียบร้อยเรียนรู้ครูทองประศรี" [4] เนื่องจากเด็กได้รับการอบรมให้เชื่อฟังผู้ใหญ่นี้ เด็กไทยจึงมักสงบเสงี่ยมคอยฟังคำสั่งสอนจากผู้ใหญ่ไม่มีการโต้แย้ง เมื่อจะต้องติดต่อพบปะกับผู้ใหญ่ก็จะระวังกิริยาพยายามสุภาพ

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 238.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

[3] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 232.

[4] ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 533.

ด้วยวาจาสุภาพอ่อนน้อม เพื่อให้ผู้ใหญ่ปรานี เช่น สุดสาครในเรื่องพระอภัยมณี เมื่อเข้าเฝ้าเจ้าเมืองการะเวกก็กล่าวเป็นทำนองฝากเนื้อฝากตัวว่า

กุมารหมอบนอบนบอภิวาท แทบพระบาทบัวทองสองกษัตริย์
ลูกโฉดเขลาเบาจิตเป็นศิษย์วัด ไม่สันทัดท่วงทีกิริยา
ขอชนกชนนีเป็นที่พึ่ง ให้เหมือนหนึ่งกำเนิดเกิดเกศา
ช่วยสั่งสอนผ่อนผันกรุณา อย่าโกรธาทอดทิ้งถึงชิงชัง [1]

การฝากเนื้อฝากตัวก็ต้องยอมให้ผู้ใหญ่สั่งสอนเป็นการแสดงความเคารพ เพราะเห็นว่าเป็นผู้ใหญ่กว่า มีประสพการณ์มามากกว่าเด็ก ผู้ใหญ่จะสอนให้เด็กเคารพผู้ใหญ่ ด้วยเหตุนี้ ถึงแม้ว่าเด็กและผู้ใหญ่นั้นจะมิได้เกี่ยวข้องเป็นญาติกันแต่จะเรียกผู้ใหญ่ให้เหมาะสมแก่วัย ไม่นิยมเรียกชื่อเฉย ๆ เช่น กัณหาชาลีเรียกชูชกว่า "คุณตา" แล้วเข้าช่วยเหลือถือสิ่งของ ดังมีความในร่ายยาวว่า "ฝ่ายพระชาลีแม่กัณหา ปจฺจุคฺคนฺตวา ถวายบังคมลาออกไปก่อนต้อนรับพราหมณ์ ครั้นถึงจึงไต่ถามตามประสาเด็กแต่โดยดี ว่าลุงชีเจ้าขาคุณตาเจ้า มาแต่ทางไกล ถุงใส่ไม้เท้าสิ่งใดหนัก ส่งมาเถิดหลานรักจะช่วยรับไป" [2]

2. ช่วยเหลือการงานในบ้าน งานในบ้านมีหลายชนิด ถ้ามีน้องเล็ก ๆ ก็จะช่วยเลี้ยงน้อง ถ้าคนพี่โตพอที่จะดูแลน้องได้จะเห็นจากตอนพระนางมัทรีสั่งพระชาลีให้ดูแลพระกัณหาว่า "พ่ออยู่หลังระวังน้องให้จงดี" [3] ในบางโอกาสถ้าผู้ใหญ่เจ็บป่วยขึ้นมาก็ให้ลูกหลานช่วยดูแลปรนนิบัติกันตามประสาชาวบ้าน เพราะการแพทย์ยังไม่เจริญ ดังที่พระนาง

---

[1] สุนทรภู่, พระอภัยมณีคำกลอน (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2509), หน้า 400.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 238.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 235.

มัทรีตรัสขอพระชาลีกัณหาไปด้วยกับพระนางว่า "เกลือกว่าโรคาไข้สิ่งไรมี จะได้ใช้พอชาลีแม่กัณหาอมยาพ่นฝนยาทาประสาจน" [1] เสฐียรโกเศศเล่าถึงชีวิตชาวไทยสมัยก่อนว่า เด็ก ๆ ลูกชาวบ้านถ้ามีโอกาสดีก็จะได้เรียนหนังสือ แต่ถ้าไม่ได้เรียนหนังสือจะอยู่บ้านช่วยพอแม่ทำงานอย่างง่าย ๆ ตามอาชีพของผู้ใหญ่ เช่น ถ้าพอแม่เป็นชาวนาก็ช่วยขับนกขับกาที่ลงมากินข้าวในนา นิทานเด็กเรื่องยายกะตาปลูกถั่วปลูกงาให้หลานเฝ้า ก็สะท้อนการงานดังกล่าวนี้ และต้องเลี้ยงน้องด้วยถึงแม้จะเป็นเด็กผู้ชายก็ตาม เด็กที่ต้องเลี้ยงน้องคือเด็กหญิงหรือชายที่ออกไปช่วยงานนอกบ้านไม่ได้ ก็จะอยู่เฝ้าบ้านและเลี้ยงน้อง [2] เป็นการแบ่งเบาภาระของผู้ใหญ่ที่กำลังทำงานอยู่นอกบ้านคือในไร่นานั่นเอง

<u>เรื่องระหว่างเพศ</u> เนื่องจากเรื่องเวสสันดรชาดก เป็นชาดกทางพุทธศาสนามีความมุ่งหมายอันสำคัญในการแสดง "ทานบารมี" ในเรื่องเกี่ยวกับเรื่องระหว่างเพศนี้ไม่ใช่เรื่องทางโลก แต่เป็นเรื่องของนักบวชพึงปฏิบัติตนในที่นี้จะกล่าวถึงคู่ของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีเป็นตัวอย่าง อาจมีคู่อื่นอีกแต่ไม่มีบทบาทที่ปรากฏชัด

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จออกจากเมืองสีพีนั้นได้พาพระมเหสี พระโอรสธิดาไปด้วย ครั้นถึงเขาวงกต กษัตริย์ทั้งสี่ทรงผนวชเป็นดาบสและดาบสนี การที่พระเวสสันดรออกป่าและพาครอบครัวไปด้วยนี้ เป็นวิธีบำเพ็ญชีวิตแบบวนปรัสถ์ อาศรมที่สาม [3] แห่งชีวิตชาวอินเดีย ในสังคมไทยไม่นิยมปฏิบัติ แต่ถึงแม้ว่าสามีภรรยาจะไปอยู่ด้วยกันในป่า ก็มิได้

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

[2] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน] , <u>ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน</u> (พระนคร : บรรณาคาร, 2510), หน้า 202-3.

[3] การดำเนินชีวิตแบบฮินดูมี 4 ขั้น คือ 1. พรหมจารี ขั้นศึกษาเล่าเรียน 2. คฤหัสถ์ แต่งงานตั้งครอบครัว 3. วนปรัสถ์ สละชีวิตทางโลกีย์ออกไปอยู่ป่า จะนำภริยาหรือบุตรไปช่วยดูแลก็ได้ 4. สันยาสี คือการอยู่ลำพัง เพื่อทำให้วิญญาณบริสุทธิ์.

หมายความว่าจะเกี่ยวข้องทางเพศอย่างคฤหัสถ์ พระเวสสันดรจึงตรัสกสิกาห้ามพระนางมัทรีพบพระองค์ตามลำพังว่า "ธรรมดาสตรีย่อมเป็นที่เสร้าหมองแก่พรหมจรรย์ เพราะฉะนั้นตั้งแต่วันนี้ไป เจ้าอย่ามาหาเราในใช่เวลาลับตาสองกุมาร ทั้งในทิวากาลและราตรีตลอดเดือนและปีไปเถิด" [1] ย่อมหมายความว่า เมื่อพบกันทุกครั้งไม่ลับหูลับตาสองกุมารเลย

การประพฤติพรหมจรรย์ไม่เกี่ยวข้องกับสตรี โดยเฉพาะเรื่องการปรากฏในที่ลับหูลับตานี้ เป็นพุทธวินัยข้อหนึ่งในพุทธศาสนา ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ อนิยต สิกขาบทที่ 1 ว่า

> หนึ่งภิกษุใดรูปเดียว สำเร็จการนั่งในที่ลับ คือในอาสนะกำบัง พอจะทำการได้กับมาตุคามผู้เดียว อุบาสิกามีวาจาเชื่อถือได้ เห็นภิกษุกับมาตุคามนั้นนั่งแล้ว พูดขึ้นด้วยธรรมสามประการ อย่างใดอย่างหนึ่งคือ ด้วยปาราชิกก็ดี ด้วยสังฆาทิเสสก็ดี ด้วยปาจิตตีย์ก็ดี ภิกษุปฏิญาณซึ่งการนั่ง พึงถูกปรับด้วยธรรม 3 ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง [2]

และสิกขาบทที่ 2 แม้จะทำการใดนั้นไม่ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ว่า

> อนึ่ง สถานหาเป็นอาสนะกำบังไม่เลยทีเดียว หาเป็นที่พอจะทำการได้ไม่ แต่เป็นที่พอจะพูดเคาะมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบได้อยู่ และภิกษุใดรูปเดียว

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 129.

[2] พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 2, พระวินัยปิฎก, มหาวิภังค์ ภาค 2 พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 25[illegible], หน้า 493.

สำเร็จการนั่งในที่ลับ กับด้วยมาตุคามผู้เดียว ในอาสนะมีรูปอย่างนั้น...
ภิกษุนั้นพึงถูกปรับด้วยธรรมนั้น [1]

การนับเครือญาติ ครอบครัวทุกประเภทเป็นส่วนหนึ่งของระบบเครือญาติ เพราะสมาชิกทุกคนในครอบครัวมีความเกี่ยวดองกับญาติคนอื่น ๆ ของตนอยู่ ระบบเครือญาติจึงมีขอบข่ายกว้างขวางกว่าครอบครัว สิ่งน่าสนใจเกี่ยวกับระบบเครือญาติก็คือ วิธีการที่คนในสังคมนั้นนับถือว่าใครเป็นญาติของตนบ้าง [2] ประเพณีจีนถือโคตรสกุลข้างฝ่ายพ่ออย่างเดียว (Patrilineal) ว่าเป็นญาติ ส่วนญาติข้างฝ่ายแม่ถือว่าเป็นคนอื่นไม่ใช่ญาติ ถึงคราวตกทุกข์ได้ยากก็จะไปพึ่งพาอาศัยบุตรสาวและเขยไม่ได้ เพราะไม่ใช่ธรรมเนียมจะพึงปฏิบัติได้ เมื่อบุตรชายแต่งงาน ญาติฝ่ายเจ้าสาวจะไม่มีโอกาสไปเกี่ยวข้องหรือกินเลี้ยงด้วย และแต่งงานแล้วฝ่ายเจ้าสาวต้องไปอยู่บ้านฝ่ายชาย (Patrilocal) ส่วนญาติฝ่ายพ่อจะเป็นปู่ย่าหรือญาติอื่นที่มีแซ่เดียวกันอาจมาอาศัยอยู่ด้วยก็ได้ถ้าจำเป็น ธรรมเนียมเช่นนี้ปรากฏในสังคมชาวอินเดียด้วย [3]

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติอันเนื่องมาจากการสมรส ธรรมเนียมไทยเมื่อหญิงชายแต่งงานกันแล้วชายจะไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง [4] แต่ถ้าไม่สะดวกด้วยสาเหตุอื่นฝ่ายหญิงจะมาอยู่บ้านฝ่ายชายก็ได้ เช่นบางตอนในเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน เมื่อขุนแผนกลับจากศึกเมืองเชียงใหม่

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[2] วรนันท์ อักษรพงศ์, "การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย...., หน้า 120.

[3] เสฐียรโกเศศ พระยาอนุมานราชธน , ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า 104.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ได้นางลาวทองมา ได้นำมาไว้กับนางทองประศรี ทองประศรีก็ไม่รังเกียจเดียดฉันท์ให้ที่อยู่ให้ความเมตตา นางรับรองลูกสะใภ้ว่า

แล้วผินหน้าว่ากับลาวทองไป จะฝากไข้ฝากผีกับลูกยา
ตามยากตามมีแม่จะให้ มาอยู่ด้วยกันไปจนภายหน้า
รักตัวสงวนตัวกลัวนินทา แล้วสั่งข้าขนของขึ้นบนเรือน
ช้างม้าข้าไทไปผูกแหล่ง จัดแจงข้าวของมิให้เกลื่อน
ลาวได้มาใหม่ไปปลูกเรือน เกลื่อนอยู่กลางบ้านออกพ่นไป [1]

ตอนรับปากก่อนขุนแผนเข้าเฝ้าพระพันวษาว่า

ไปเถิดเจ้าอย่าเฝ้าเป็นห่วงใย เมียของเจ้านั้นไซร้ให้อยู่นี่
แม่จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงทางนี้ มิให้มีเดือดร้อนรำคาญใจ [2]

เมื่อฝ่ายหญิงไปอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายชาย จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นว่าความสัมพันธ์ทางสายโลหิตและความสัมพันธ์ทางการสมรสไม่แตกต่างกันเลย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกจะพบลักษณะเช่นนี้ สังเกตได้จากความสัมพันธ์ระหว่างพระนางมัทรีกับพระนางผุสดี ซึ่งมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติคือพระนางมัทรีอยู่ในฐานะ "ลูกสะใภ้หรือพระสุณิสา" พระนางผุสดีอยู่ในฐานะ "แม่ผัวหรือพระสัสสุ" พระนางผุสดีทรงรักและเป็นห่วงใยพระสุณิสาคุจพระราชธิดาของพระนาง ทรงโศกเศร้าไปด้วยเมื่อกษัตริย์ทั้งสี่ต้องจากบ้านเมือง ดังมีข้อความในร่ายยาวกล่าวว่า "ปางเมื่อสมเด็จพระปิโยรสราชวรนาถผุสสดี

---

[1] ขุนช้างขุนแผน, หน้า 286.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 317.

พระพันปีเห็นพระมัทรีโศกสะอื้นไห้ กลัน พระนางยิ่งทรงอาลัยสวมกอดศรีสะใภ้พลาง พระหัตถ์ขวาลูบพระปฤษฎางค์พระโอรส เธอก็ทรงพระกำสรดสะอื้นไห้ [1]

ส่วนพระเจ้าสญชัยก็ให้ความรักและห่วงใยพระนางมัทรี จะเห็นได้จากตอนพรรณนาแสดงความอาลัย และห่วงใยกลัวจะต้องไปลำบากเพราะเป็นหญิงว่า

> แล้วจึงผินพระพักตร์มาตรัสปราศรัยกับพระสุณิสาศรีสะใภ้ว่า มัทรีเอ่ย พาพ่อชาลีมาไย จะไปด้วยผ้าหรือพระลูกรัก ไม่ควรเลยจะ/ประดักประเดิด ดูเอาเถิดไม่เกรงกลัว เจ้าโกรธพ่อหรือว่าขับผัวจากบุรี มัทรีจะไปด้วยผัว ก็เป็นได้ พระลูกเอ่ยอย่าไปเลยฟังพ่อว่า วเนเยโหนฺติ ทุสฺสหา อนึ่ง ป่าหิมพานต์ประกอบไปด้วยร่านรินจะกินกัด สารพัดที่นอนนั่งเอนดอนาถ ใบไม้ลาดบนปถพี แต่จะกินก็ไม่มีดูเวทนา แม่จะเสวยมูลผลาไค้หรือนะมัทรี [2]

จากข้อความนี้ จะเห็นว่าพระเจ้าสญชัยทรงรักและสงสารพระสุณิสา ทรงอ้อนวอนด้วยถ้อยคำที่ละมุนละม่อม และความรักนี้ยังคงสม่ำเสมอตลอดไป จะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าสญชัยเข้าไปพบพระโอรสและพระสุณิสาที่อาศรมในป่า ส่วนทั้งสองพระองค์ก็มิได้ถือโกรธ ยังถวายความจงรักภักดีโดยปกติ ดังมีข้อความพรรณนาแสดงความผูกพันทั้งสายโลหิตและทางการสมรสเท่าเทียมกันว่า

> เมื่อสองกษัตริย์ศรีสุริยวงศ์ทอดพระนัยเนตรเห็นสมเด็จบรมนเรศราชบิดร ก็กระทำปัจจุคมนาการชุลีกรกราบลงกับผ่าพระบาท ท้าวเธอก็ยกพระหัตถ์

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 50.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 72-73.

ปรามาสเหนือพื้นพระขนองสองกษัตรา แล้วสวมกอดพระสร้อยสุณิสาศรีสุริโยรส ประทับแทบพระอุระ ระทดทอดถอนพระหฤทัย พลางจุมพิตพระเกศจุไรรำพันพิลาป พระอัสสุชลนัยน์นี้ก็มาไหลอาบพระพักตรา จึงตรัสว่าโออนิจจาเจ้าพ่อเอยกระไรเลยช่างมาตกยาก มิควรเลยจะเสวยทุกข์ลำบาก ถึงเพียงนี้ แล้วต่างพระองค์ก็ทรงพระโสกีกำสรดโศก ด้วยอัญญมัญญวิโยคเมื่อยามนั้น [1]

เมื่อศึกษาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน วรรณคดีที่บันทึกชีวิตและสังคมไทยสมัยก่อนก็จะพบว่าบิดาของสามีมีความเอ็นดู ลูกสะใภ้ให้ความเมตตาอยู่โดยปกติเช่นเดียวกับมารดา เช่น ขุนแผนปลอบศรีมาลาเรียกศรีมาลาว่า "ลูกเสน่หา" ส่วนสร้อยฟ้านั้นขุนแผนเคยแค้นเมื่อทราบว่าศรีมาลาถูกกลั่นแกล้ง [2] แต่เมื่อสร้อยฟ้ารู้สำนึกตัวมาขอลากลับไปบ้าน ขุนแผนก็ยกโทษให้ว่า

จะผูกเวรกันไยไปเถิดเจ้า อันความเก่าเจ้าอย่าได้วิตก
เหมือนหนึ่งสัตว์พลัดตกลงนรก เรายกให้แล้วเจ้าอย่ากลัว [3]

ตามเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างลูกสะใภ้และบิดามารดาฝ่ายสามี มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน บิดาและมารดาของสามีให้ความเห็นอกเห็นใจ เมตตา กรุณา ลูกสะใภ้ เช่นเดียวกับที่มีต่อลูกชาย และฝ่ายลูกสะใภ้ก็ให้ความเคารพบุคคลทั้งสองคุจบิดามารดาของตน อันเป็นลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติในวัฒนธรรมไทย

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 383-4.

[2] ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 972.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 1046.

การทำมาหากิน อาชีพการงานและการทำมาหากินของตัวละครเท่าที่ปรากฏ พอจะกล่าวได้ดังนี้

1. ทำนา ทำไร่ อินเดียก็เช่นเดียวกับเมืองไทย คือประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำไร่ การกสิกรรมที่ได้ผลดีย่อมจะต้องอาศัยน้ำอย่างเพียงพอ ในสมัยโบราณยังไม่มีการขุดคลองส่งน้ำ ยังไม่มีฝนเทียม กสิกรต้องฝากความหวังไว้กับฝนตามฤดูกาล แต่บางทีเมื่อฝนไม่ตกข้าวในนาไม่ได้ผล บ้านเมืองก็แห้งแล้งกันดารดังเช่นเรื่องที่เกิดขึ้นที่เมืองกลิงคราษฎร์ "พอเมืองกลิงคราษฎร์มาเกิดวิบัติข้าวแพง ทั้งฝนก็แล้งมิได้ตกทั่วประเทศ สสุสานิข้าวกล้าทั้งหลายก็ตายทุกนิคมเขตต์แว่นแคว้น ประชาชนก็ยากแค้นแสนกันดารอดอาหารจนซูบผอม" [1] ทำให้ทางเมืองกลิงคราษฎร์ต้องแต่งพราหมณทูตมาขอพระราชทานช้างปัจจัยนาคคูพระนครจากพระเวสสันดร เนื่องจาก "เป็นช้างแก้วมหามงคลอันล้ำเลิศ สพฺพเสโต ขาวประเสริฐ ดังไกรลาสรัตนคีรี อารุยฺห ครั้นคนขึ้นขับขี่ไปสู่คามนิคมใด ๆ ทุกประเทศ ฝนนั้นก็ตกลงทุกชอบเขตแหล่งหล้า" [2]

ไทยเราก็เช่นเดียวกัน เรามีพระราชพิธีทางเกษตร เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นเรื่องที่ยืนยันอยู่ และพระราชพิธีนี้ยังกระทำสืบมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ความมุ่งหมายของพระราชพิธีนี้ก็เพื่อเอาฤกษ์ชัยและเป็นกำลังใจแก่ชาวนาในการทำนา แม้กระนั้นก็ยังหนีไม่พ้นภาวะเดือดร้อน เช่น ฝนแล้งบางคราว

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก , หน้า 24.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามคำให้การชาวกรุงเก่ามีความตรงกับคำให้การขุนหลวงหาวัดว่าในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ตามฉบับพม่าเรียกพระมหาธรรมราชา แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงแก้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ว่า "ครั้ง 1 ฝนแล้งราษฎรทำนาไม่ได้ผล ทั้งผลไม้และผักปลาก็กันดาร" [1]

เมื่อราษฎรเดือดร้อน อดอยากเพราะฝนแล้งเป็นพระราชภาระของพระเจ้าแผ่นดินในการบำบัดทุกข์ภัยนี้ให้หมดสิ้นไป พระเจ้ากลิงคราษฎร์ทรงรักษาอุโบสถศีลครบ 7 วัน แต่ยังแก้ปัญหาไม่ได้ ต้องไปขอช้างดังกล่าวแล้ว ส่วนพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงให้นิมนต์สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กับพระอาจารย์ตามวาสีพระพิมลธรรมมาตั้งบริกรรมเจริญพุทธมนต์ขอฝน ฝนก็ตกลงมา [2] อย่างไรก็ตาม ปัญหาฝนแล้งทำนาไม่ได้ผล เป็นเหตุให้ประชาชนอดอยาก เป็นเรื่องใหญ่ของสังคมกสิกรรมสำคัญกว่าปัญหาอื่น ๆ เพราะราษฎรทำไร่ทำนาเป็นอาชีพหลัก

2. การขอทาน การขอทานเป็นอาชีพที่ถือกันว่าอัปยศ เป็นงานสำหรับคนยากจน เช่น ชูชก ซึ่งร่ายยาวเวสสันดรชาดกพรรณนาว่า "ชีชาแก่เป็นคนจนอัปรีย์ไร้ญาติยิ่งสกุล ทุคคตะแค้นเคืองขุ่นข้องเข็ญใจ ภิกขาจริยาย คาแกก็เที่ยวภิกขาจารไปปานด้วยเพศสกปรก" [3] การแต่งกายของชูชกในอาชีพขอทานคงสกปรกเป็นที่น่ารังเกียจ ขอทานไม่ใช่อาชีพประหลาดสำหรับคนไทยเลย คนไทยได้รู้จักคนขอทานมานานเพียงไรไม่ปรากฏ แต่จดหมายเหตุลาลูแบร์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงคนขอทานว่า พวกฝรั่งในกรุงสยามสังเกตเห็นว่าคนที่จะไปขอทานนั้น ได้แก่คน 3 จำพวก คือ คนชรา คนพิการ และคน-

---

[1] คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า, หน้า 153 และ หน้า 387.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[3] มหาเวสสันดรชาดก , หน้า 134.

กำพร้าหาญาติมิตรไม่ได้ คนที่ให้ทานก็เลือกให้เฉพาะคนที่ไม่สามารถเลี้ยงชีพของตนได้ [1] ลาลูแบร์กล่าวถึงความรู้สึกของคนสยามในอาชีพขอทานว่า "การขอทานนั้นถือเป็นข้ออัปยศอดสูนักในกรุงสยาม ไม่ชั่วแต่เฉพาะตัวคนที่ขอทานกัน แต่ทั้งขายหน้าถึงวงศ์ตระกูลทั้งปวงของญาติที่ตกเป็นขอทานนั้นด้วย" [2] แต่ชูชกพยายามขอจนสามารถสะสมทองไว้ได้มากพอถึงกับต้องนำไปฝากกับเพื่อนพราหมณ์ไว้ และการที่พราหมณ์นำทองของชูชกไปใช้จนหมด หามาชดใช้ชูชกไม่ได้นั้นย่อมแสดงว่าฐานะทางเศรษฐกิจของชูชกดีกว่าพราหมณ์ 2 ผัวเมีย

ภูมิลำเนา เมื่อแต่งงานแล้วหญิงชายจะหาที่อยู่ ถ้าเป็นการสมรสแบบนอกวงศ์วาน (Exagamy) ทั้งชายและหญิงจะมีภูมิลำเนาเดิมต่างกัน จึงเกิดปัญหาการตั้งภูมิลำเนาว่าจะตัดสินใจอยู่ที่ไหนดี จะพากันไปอยู่ทางบ้านฝ่ายชายหรือจะไปอยู่ทางบ้านฝ่ายหญิง หนังสือมานุษยวิทยา (Anthropology or The Study of Man) กล่าวว่าการตั้งภูมิลำเนาหรือตั้งที่อยู่อาศัยของคู่สมรสมี 5 แบบ [3] คือ

1. ฝ่ายหญิงไปอยู่บ้านฝ่ายชาย (Virilocal or Patrilocal)
2. ฝ่ายชายไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง (Uxorilocal or Matrilocal)
3. ทั้งคู่ไปอยู่กับพี่ชายหรือน้องชายของแม่ของฝ่ายชาย (Avuncolocal)
4. ทั้งคู่จะอยู่ในบ้านฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงก็ได้ (Bilocal)
5. ตั้งที่อาศัยใหม่ตามลำพัง (Neolocal)

---

[1] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 2, หน้า 8.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[3] E. Adamson Hoebel, Anthropology (3d ed. New York : McGraw-Hill book Company, 1966), p. 360.(แปล)

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก จะพบว่ามีธรรมเนียมปฏิบัติในสังคมไทยแบบฝ่ายหญิงไปอยู่บ้านฝ่ายชาย จะพบได้จากคู่ของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี และชูชกกับอมิตตดาเป็นตัวอย่าง เมื่อพระเวสสันดรทรงอภิเษกกับพระนางมัทรีก็อยู่กับพระราชบิดาพระราชมารดาฝ่ายพระองค์ที่เมืองสีพี มีพระตำหนักอยู่แห่งหนึ่ง แต่ภายในบริเวณพระราชวังนั่นเองสังเกตจากคำบรรยายเมื่อพระนางผุสดีเสด็จไปปลอบพระโอรสเวสสันดรว่า "สมเด็จพระอัคเรศเวสสันดรราชมารดาเสด็จทรงสีวิกากรก็รีบร้อนมาโดยด่วน ตามท้องฉนวนสนามใน บัดเดี๋ยวใจก็ถึงซึ่งพระตำหนัก พระโอรสรักยอดสงสาร" [1]

ส่วนชูชกเมื่อได้อมิตตดาแล้วก็พาไปสู่บ้านของตนในละแวกบ้านแห่งหนึ่ง ตามร่ายยาวว่า "ชูชกก็พาเจ้าอมิตตดาขมีขมัน รีบรันเร็วมาถึงบ้านที่เคยนิวาสนสถานมาแต่ก่อน" [2] แสดงว่าชูชกมีบ้านของตนอยู่แล้ว ไม่ต้องตั้งบ้านเรือนใหม่ แต่ชูกชกไม่มีบิดามารดาอาศัยอยู่ด้วย

1. ลักษณะของบ้าน บ้านของชูชกเป็นบ้านแบบฝาไม้ไผ่ขัดแตะ อันเป็นแบบของบ้านชาวชนบทไทยสมัยก่อน ดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้วในบทนี้

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 49.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. ที่ตั้ง ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้น้ำ ท่าน้ำอยู่ไม่ห่างจากบ้านเท่าไรนักเพื่อสะดวกในการตักน้ำมาใช้ บ้านอื่นในละแวกนั้นก็ปลูกเรียงรายอยู่ริมน้ำด้วย หมอแกมเฟอร์ (Engelbert Kaempfer) เล่าเรื่องการตั้งบ้านเรือนของคนไทยว่า

> ตามริมฝั่งแม่น้ำซึ่งมีประชาชนพลเมืองอยู่กันอย่างหนาแน่นนั้น มักนิยมสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดติดต่อกันไปตามริมฝั่ง และที่อยู่ห่างถัดจากฝั่งออกไป ก็มีบ้านเรือนปลูกสร้างขึ้นอยู่อาศัย ห่างกันไปบ้างเป็นระยะ ๆ ไม่ใกล้ชิดกัน เหมือนอย่างบ้านเรือนราษฎรที่ปลูกไว้ริมฝั่งของแม่น้ำ [1]

3. ชาวบ้าน มีความสนใจซึ่งกันและกัน รู้ว่าคนบ้านนั้นเป็นอย่างไร บ้านนี้เป็นอย่างไร เช่น พวกพราหมณ์หนุ่มรู้ว่าอมิตตดาปรนนิบัติเฉาชูชกเยี่ยงภรรยาที่ดีจะพึงปฏิบัติต่อสามี ก็นำเปรียบเทียบกับภรรยาของตน ซึ่งละเลยหน้าที่เช่นนี้ ความอยากรู้อยากเห็นเรื่องของผู้อื่นทำให้เกิดการจับกลุ่มกล่าวเรื่องของผู้อื่นเช่นเดียวกับ ดร.ไพฑูรย์ เครือแก้ว กล่าวว่า "มีการจับกลุ่มจับก๊อน/พวกเขาพวกเรา และซุบซิบนินทาเอาใจใส่เรื่องส่วนตัวของคนอื่นกันอยู่เสมอ" [2] ถ้านำมาพิจารณาพฤติกรรมของบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่

---

[1] ธวัช รัตนาภิชาติ, เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2507), หน้า 160 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางเพิ่ม สุมาวงศ์ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2507).

[2] ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย, หน้า 140-141.

บ้านนั้นจะเห็นสมกับคำกล่าวนี้ กล่าวคือ การจับกลุ่มก้อนเริ่มมาเมื่อตนถูกสามีต่อว่า ต่างคนต่างมาเล่าสู่กันฟัง มีคำในร่ายยาวว่า

> โรหมานา ร้องไห้ไปหากันที่พวกเพื่อนคบกันทุกถ้วนหน้า เดินเช็ดน้ำตาสะอื้นเข้าหากัน มันให้แค้นขบฟันถกเขมรมั่นหมดทุกคน บ้างก็เที่ยวเสือกสนสืบข่าวกันสื่อข่าวกัน ว่าข้างเรามันเป็นกระนั้น ข้างท่านมันเป็นกระนี้ หรือว่าข้างเอ็งมันดีสงบอยู่ แต่อายข้างกูมันเป็นกระนั้น เอ็งเอยอย่าว่าไปเลย มันก็เหมือนกัน มันสนั่นขึ้นแล้วอยู่ทั้งบ้าน [1]

จะเห็นได้ว่าเป็นลักษณะของการจับกลุ่มต่อไปจะมีความรู้สึกเป็นพวกเขา พวกเรา ดังในร่ายยาวกล่าวว่า "เราจะนิ่งเสียหรือหือหานะอีชาวเรา ทั้งนี้ก็เพราะใครเล่า เพราะอีสาวซ้ำสามชัดเชยบ้าน" [2] อมิตตดากลายเป็นคนละพวกกับนางพราหมณีเหล่านั้น ด้วยอารมณ์ดังแค้นคำพรรณนาในร่ายยาวสะท้อนบรรยากาศการทะเลาะเบาะแว้งแบบหญิงชาวบ้านในสังคมไทย เช่น "จะประดับแคกด่าว่าหัวเสียให้เจ็บ แม่เสือจะลองเล็บเล่นเจ้าในวันนี้ กูจะพิรี้พิไรร่ำเอาให้สิ้นโคตร ถ้ามันโกรธกูจะกรูเข้าคร่า ถ้ามันด่ากูจะดื้อเข้าเคียง ถ้ามันเถียงกูจะถูเข้าถอง ถ้ามันร้องก็จะราเข้ารอ ถ้ามันต่อกูจะตามเข้าตบ..." [3] ข้อความตอนนี้ไม่ปรากฏในอรรถกถามหานิบาต (แปล)

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 141.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อำนาจหน้าที่ของสามีและภรรยา โดยทั่วไปในครอบครัวเดี่ยว (Monogamy) บุคคลที่จะมีส่วนรับผิดชอบโดยตรงต่อครอบครัวก็คือ สามีและภรรยา ขึ้นอยู่ที่ว่าสังคมใดจะให้อำนาจฝ่ายใดมากกว่า สุพัตรา สุภาพ กล่าวว่า ในสังคมไทยสมัยก่อนชายได้รับการยกย่องกว่าฝ่ายหญิง ทั้งในทางปฏิบัติและทางกฎหมาย หญิงจะมีสถานภาพด้อยกว่าชาย โดยเฉพาะหญิงมีสามีจะต้องยกย่องสามีให้เหนือกว่าตน [1]

ในการวิเคราะห์นี้จะกล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของสามีและภรรยาเท่าที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ว่ามีลักษณะสอดคล้องกับสภาพของสังคมไทยเพียงใด

อำนาจหน้าที่ของสามี สังเกตจากบทบาทของตัวละครฝ่ายชายที่ปรากฏเด่นชัดได้แก่ ชูชกและพราหมณ์หนุ่มในหมู่บ้าน โดยที่สังคมไทยสมัยก่อนยกให้ชายเป็นใหญ่ในครอบครัว [2] สามีจึงมีอำนาจและหน้าที่พอจะสรุปได้ดังนี้

1. เป็นผู้ทำงานประกอบอาชีพเลี้ยงภรรยา ได้แก่ชูชก แม้ว่าอาชีพของชูชกจะไม่น่ายกย่อง แต่ชูชกก็มีอุตสาหะยึดถือการขอเป็นอาชีพเลี้ยงอมิตตดา ดังมีคำในร่ายยาวว่า "เผ่าก็เที่ยวสัญจรพยายามขอทานมาเลี้ยงกัน" [3] ส่วนบทบาทของพราหมณ์หนุ่มในแง่นี้ไม่กล่าวไว้ แต่ก็เชื่อว่าเป็นฝ่ายหาเลี้ยงภรรยาเช่นกัน ส่วนตัวละครระดับกษัตริย์นั้นมีขัตติยประเพณีอยู่แล้ว คือการครองราชสมบัติ ปกครองดูแลไพร่ฟ้าประชาชน ก็ถือว่าการปกครองเป็นอาชีพอย่างหนึ่งเพราะเก็บภาษีอากรมาใช้บำรุงเลี้ยงครอบครัวและบริวาร

หน้าที่ในข้อนี้จะเห็นได้อีกทั่วไป จากบุคคลในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ตัวละครฝ่ายชายรับราชการจัดว่าเป็นอาชีพประจำเลี้ยงครอบครัว เช่น ขุนไกรพลพ่าย ขุนแผน พระไวย เป็นต้น

---

[1] สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า 84.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[3] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 139.

2. มีอำนาจว่ากล่าวตักเตือนภรรยาได้ เพราะความเป็นใหญ่ของสามี สามีจึงมีอำนาจดุด่าว่ากล่าวภรรยาของตนได้ถ้าเห็นว่าบกพร่อง ดังตอนมารดานางอมิตตดาแก้ตัวแก่ชูชกว่า "แต่หยิบ ๆ ยืม ๆ ของของคุณตาเผ่าไปใช้จนหมดสิ้น จนพ่อออฉิมเขาโกรธเขาแค้นคาดโทษไว้ว่าจะตี" [1]

อีกตอนหนึ่งบรรดาคหบดีพราหมณ์ในหมู่บ้านทุนวิฐะลงโทษภรรยาอย่างรุนแรงถึงขั้นทุบตี เพราะเห็นว่าภรรยาบกพร่องในหน้าที่ ดังมีความว่า

> ต่างคนต่างก็โกรธกริ้วมาสู่เรือน อีออึงคะนึงสะเทื้อนสะท้านทั่วไปทั้งนั้น มันให้เกิดกลีลั่นกวนกันนี่เป็นเหล่า ๆ ตีเมียนี่ฉาว ๆ ฉ่าไปทั้งบ้าน อ้ายบ้างก็โกรธงุ่นง่านเง้องอศอก ภริยาโย ตชฺเชนฺติ อ้ายบ้างก็ขู่ตะคอกขบเคี้ยวฟัน อ้ายบ้างก็ห้าวหวนหันหุนจับไม้ อ้ายบ้างก็วิ่งเวียนไล่เลนอึงคนึง บ้างก็มัดมือชิงเข็นกับชื่อ บ้างก็หึดยึดยื้อหักซี่ฟาก บ้างก็ร้องสำรากพิไรร่ำว่า อ้ายบ้างก็เดือดแดกด่าดุเดี่ยวเข็ญ ว่าอีชาติชั่วอีเสียเชื่อชาติ มันไม่มีดี...เอ็งเอ่ยกระไรเลยมาประมาทเราไม่เกรงกลัว ทุกวันนี้มึงสำคัญกูนี่เป็นผัวหรือเป็นข้า หากูนี่เป็นผัวหรือเป็นข้า [2]

และยังมีข้อความที่แสดงว่า สามีอาจใช้กำลังสั่งสอนภรรยาได้ เช่นตอนที่นางพราหมณีผู้ภรรยาพากันหนีออกจากที่อยู่เมื่อ "ผัวเขาตีเตือนเขาตั้งใจว่าจะให้ดี" [3]

ผู้ชายไทยทะเลาะวิวาทตบตีภรรยาตนนี้คงปรากฏเสมอในสังคมไทย จึงมีกฎหมายเกี่ยวกับการวิวาทในครอบครัวมาแต่โบราณดังบทที่ว่าด้วย "พระไอยการลักษณผัวเมีย"

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

ในกฎหมายตราสามดวง เกี่ยวกับสามีภรรยาวิวาทกันบ้าง สามีตีภรรยาแต่ไปถูกบิดามารดาของภรรยาบ้าง ท่านกำหนดการลงโทษไว้เป็นกรณี ๆ [1]

3. สามีมีอำนาจขายภรรยาลงเป็นทาสได้ เป็นที่ทราบกันดีว่าคนไทยเป็นจำนวนไม่น้อยที่ต้องเป็นทาสรับใช้ผู้มั่งมี ลาลูแบร์ก็กล่าวถึงทาสในกรุงสยามไว้ไม่น้อย [2] หลวงวิจิตรวาทการอธิบายเรื่องทาสไว้ว่า ความเป็นทาสเริ่มเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา คนไทยนำแบบอย่างมาจากขอม เนื่องจากได้รับความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทวราช พระมหากษัตริย์กับประชาชนอยู่ห่างไกลกัน ซึ่งผิดกับสมัยสุโขทัยที่ประชาชนอยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ตามคำในศิลาจารึกว่า "ใครอยากมักเล่นเล่น ใครอยากมักหัวหัว" แต่สภาพความผาสุกนี้ได้หมดไปพร้อมกับอายุขัยของกรุงสุโขทัย ครั้นสมัยกรุงศรีอยุธยาการร้องเพลงหรือเล่นดนตรีใกล้ที่ประทับก็มีโทษถึงตาย [3]

ผู้ที่ตกเป็นทาสนั้นมีสาเหตุต่าง ๆ กันอันกำหนดเป็นประเภทของทาสได้เป็น 7 อย่าง คือ [4]

1. ทาสสินไถ่ หมายถึงทาสที่ซื้อไว้ด้วยการที่ตนมาขายตัวเอง หรือนำลูกมาขาย หรือบุคคลที่ไม่สามารถใช้หนี้สินค่าปรับต้องขายตัวลงเป็นทาส

2. ลูกทาสหรือทาสเกิดในเรือนเบี้ย หมายถึงลูกของทาสต้องเป็นทาสต่อไปโดยกำเนิด

---

[1] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 205-284.

[2] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล), จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 2, หน้า 21.

[3] พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, "เรื่องทาส", วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม 1, (ม.ป.ป., ม.ป.ท.) 63-64.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 64-65.

3. ทาสที่ได้ด้วยการรับมรดก ถือว่าทาสนั้นเป็นทรัพย์ เป็นมรดกรับต่อกันได้

4. ทาสที่มีผู้ให้ เช่นเดียวกับข้อ 3. เพราะถือว่าทาสเป็นทรัพย์ จึงสามารถแบ่งปันกันได้

5. ทาสที่ช่วยไว้จากทัณฑ์โทษ หมายถึงผู้ที่ต้องโทษปรับ แต่ไม่มีเงินค่าปรับ ถ้ามีผู้นำเงินมาใช้ค่าปรับแทน นายเงินนั้นสามารถนำตัวคนโทษนั้นไปใช้เป็นทาสได้

6. ทาสที่ช่วยจากทุพภิกขภัย เมื่อถึงคราวอดอยากเกิดทุพภิกขภัยพวกนายเงินนายทุนมีข้าวสะสมไว้มาก ถ้ามีผู้มาขอข้าวกินก็ต้องขายตัวลงเป็นทาส

7. ทาสเชลย หมายความว่าเชลยที่ได้กวาดต้อนมาจากการชนะศึก

หลวงวิจิตรวาทการอธิบายต่อไปว่า สำหรับทาสประเภทที่ 1 นั้น กฎหมายให้อำนาจสามี พ่อ แม่ ญาติผู้ใหญ่ที่เลี้ยงมาและเจ้าเงินขายภรรยา ลูก เด็กในความเลี้ยงดูหรือทาสของตนได้ วิธีขายมี 2 อย่าง คือ ขายขาด และขายฝาก ถ้าขายขาดจะไถ่คืนไม่ได้ ถ้าขายฝากจะไถ่คืนในภายหลังได้ แล้วแต่นายเงินจะกำหนดค่าตัว [1]

เมื่อพิจารณาบางตอนในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก จะเห็นว่ามีข้อความสอดคล้องกันในเรื่องเกี่ยวกับทาส เช่นตอนพราหมณ์ในหมู่บ้านทุนวิฐระบริภาษภรรยาของตน ซึ่งไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาว่า "อีหญิงเยี่ยงอย่างนี้นี่มันไม่รู้อาย ชอบแต่ว่าจะจิกจับจูงมือเอามันไปขาย ให้มันอายเขาอยู่ทั้งบ้าน ให้เขาใช้ตราตรำกระทำการนี่จงหนักหนา แล้วจึงค่อยไปไถ่ถอนมาต่อเมื่อภายหลัง" [2] หมายความว่าสามีมีอำนาจตามกฎหมายที่จะนำภรรยาไปขายได้ ในกรณีนี้ถ้าพราหมณ์นั้นกระทำจริง ภรรยาก็จะเป็นทาสประเภท

---

[1] พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, เรื่องเดิม, หน้า 65.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 441.

ที่ 1 คือทาสสินไถ่ประเภทขายฝาก แต่นี่เป็นเพียงคำบริภาษประชดประชันตามสภาพสังคมในสมัยนั้นเท่านั้น

สุนทรภู่แต่งสุภาษิตสอนสตรีมีข้อความเกี่ยวกับการขายเมียว่า "ยังแต่เมียเกลี้ยไกล่ไปขายซื้อ" [1] เป็นหลักฐานอีกประการหนึ่งว่า สามีมีอำนาจนำภรรยาไปขายได้

กฎหมายตราสามดวงให้สิทธิเกี่ยวกับการขายภรรยาไปเป็นทาสว่า

> มาตราหนึ่ง ถ้าผัวแลพ่อแม่นายเงินเอาชื่อลูกเมียข้าคน ใส่ในกรมธรรขาย ท่านว่าเปนสิทธ แม้นว่าเจ้าสินบอกก็ดี มิได้บอกก็ดีแก่ตัวเรือนเมีย ซึ่งมีชื่ออยู่ในกรมธรรนั้น ท่านว่าเปนสิทธได้โดยกระบิลเมืองท่าน เหตุว่าเจ้าผัวพ่อแม่นายเงินนั้นเป็นอิศรภาพแล [2]

ส่วนหญิงจะทำเช่นนี้ไม่ได้โดยมีเหตุผลว่า "เมียก็ดีลูกก็ดีเอาชื่อพ่อแม่แลผัวใส่ในกรมธรรม์ขาย ท่านว่ามิเปนสิทธเลย เหตุว่าลูกเมียนั้นมิได้เป็นอิศระแก่ผัวแลพ่อแม่นั้นเลย" [3]

ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเห็นความไม่ยุติธรรมระหว่างสิทธิของสามีและภรรยา พระองค์จึงทรงกำหนดพระราชบัญญัติใหม่ว่า สามีจะนำชื่อภรรยาไปขายนั้น ถ้า

---

[1] สุนทรภู่, "สุภาษิตสอนหญิง" ประวัติลำกลอนสุนทรภู่, พ.ณ. ประมวญมารค รวบรวม (พระนคร : แพร่พิทยา, 2499), หน้า 85.

[2] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 (พระนคร : คุรุสภา, 2515), หน้า 288.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 289.

เป็นภรรยาที่มิใช่ภรรยาทาส จะต้องได้รับคำยินยอมจากภรรยาเสียก่อน [1] แต่อย่างไรก็ดี สามีก็ยังมีสิทธิที่จะทำได้อยู่นั่นเอง แต่อำนาจถูกจำกัดลงไปบ้าง

ประเพณีการขายลูกเมียลงเป็นทาสได้นี้ปรากฏแล้วในประเทศอินเดียสมัยโบราณ เช่น ประวัติของกษัตริย์ชองอินเดียพระองค์หนึ่ง ชื่อ ท้าวหริศจันทร์ กษัตริย์องค์ที่ 28 แห่งสูรยวงศ์เป็นเอรสท้าวตริศังกุ ทรงยึดมั่นสัจจะถึงกับท้องสละราชบัลลังก์ ทรงได้รับทุกข-เวทนาสาหัสจนต้องขายพระมเหสีและพระโอรส เพราะถูกพระวิศวามิตรคุกคามจะเอาธน-ทาน [2] การกระทำเช่นนี้ได้ปรากฏในสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยอาจผ่านมาทางขอมตามที่กล่าวแล้ว

อำนาจและหน้าที่ของภรรยา ในสมัยที่การศึกษาเล่าเรียนยังเป็นเรื่องเฉพาะของลูกผู้ชาย และจัดเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยานานาชนิดนั้น ทำให้หญิงไทยสมัยนั้นหมดโอกาสที่จะศึกษาหาความรู้นอกบ้าน นอกจากงานบ้านที่ได้รับถ่ายทอดจากมารดา ผู้หญิงจึงเป็นผู้นำไม่ได้ ด้วยสังคมยอมรับนับถือสถานภาพของผู้ชาย เช่น ยอมให้เป็นใหญ่ในครอบครัว ฝ่ายภรรยาจึงต้องเป็นผู้อยู่ในโอวาท อยู่ใต้การคุมครองดูแลของสามี เสฐียรโกเศศเห็นว่า "ผู้หญิงแต่ก่อนส่วนมากพึ่งตนเองไม่ใคร่ได้ เมื่อน้อยต้องพึ่งผู้ใหญ่ เมื่อใหญ่ก็ได้พึ่งผัว เมื่อแก่ตัวก็ได้พึ่งลูก" [3] ในเมื่อพึ่งตนเองไม่ได้ หญิงไทยสมัยโบราณจึงหันมาหาวิธีผูกใจผู้ที่เป็นที่พึ่ง จึงเกิดเป็นหน้าที่ของหญิง ถ้าอยู่ในฐานะเป็นภรรยาก็ทำหน้าที่ของภรรยาซึ่งในที่นี้จะกล่าวแต่เฉพาะที่ปรากฏในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกเท่านั้น ซึ่งอาจแบ่งได้เด่นชัด 3 ประการ คือ

---

[1] ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411 (พระนคร : คุรุสภา, 2504), หน้า 78.

[2] อ่านเรื่อง "หริศจันทร์" ในประวัติราชทินนามของนาคะประทีป.

[3] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน], ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า 136.

1. มีหน้าที่ทำงานบ้าน นับตั้งแต่งานในครัวคือ หุงต้ม ประกอบอาหารให้เป็นที่เรียกกันว่า "เสน่ห์ปลายจวัก" ตลอดจน ตักน้ำ หาผัก หาฟืน ตำข้าว เช่นที่กล่าวถึงงานของอมิตตดาว่า "เป็นต้นว่าหาหุงต้มตักตำ ทุกค่ำเช้าไม่ขวยเขินละอายเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำ เวลาค่ำเจ้าก็มิให้เกือน ทั้งการเรือนเจ้าก็มิให้ว่า ทั้งฟืนเจ้าก็หักทั้งผักเจ้าก็หา... [1] งานบ้านทุกชนิดดูจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงเสียหมด ผู้ชายเกือบไม่ต้องทำอะไร นอกจากงานประจำนอกบ้าน ถ้าเป็นทหารก็ต้องมีเวร "เข้าเดือน" [2] เสร็จแล้วก็กลับมาอยู่บ้าน ภรรยาที่ดีจะต้องไม่ใช้สามีทำงาน ดังที่อมิตตดากล่าวว่า "ตัวเป็นภรรยาท่านหรือจะหันใช้สามีเล่นต่างทาส กระทำให้ผิดบูราณราษฎร์แต่เก่าก่อน" [3] การงานในบ้านภรรยาจึงเป็นฝ่ายทำเองทุกอย่าง

2. ปรนนิบัติ หมายถึงเอาใจใส่จัดหา ดูแล อำนวยความสะดวก และยกย่องสามี สุนทรภู่กล่าวในสุภาษิตสอนหญิงว่า

ระวังดูปูปัดสลัดที่นอน ทั้งฟูกหมอนอย่าให้มีธุลีลง
แม้นว่าภัสดาเข้าไสยาสน์ จงกราบบาททุกครั้งอย่าพลั้งหลง
เขาเมื่อยเหน็บเจ็บปวดให้ทรวดทรง ช่วยบรรจงนวดฟั้นให้บรรเทา
ประพฤติกายสายสมรจะนอนหลับ อย่ากลิ้งกลับมือไม้ไปป่ายเขา
นอนให้ดีมีสติสิริเรา อย่าซบเซาอยู่จนแจ้งแสงพะยับ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก , หน้า 139.

[2] เข้าเดือน คือไปรับราชการอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งประมาณ 4-6 เดือน จากนั้นกลับมาอยู่บ้านได้.

[3] มหาเวสสันดรชาดก , หน้า 155.

จงรีบฟื้นตื่นก่อนภัสดา น้ำล้างหน้าหาไว้ให้เสร็จสรรพ
จึงหุงข้าวต้มแกงแต่งสำรับ จัดประทับเทียบทำให้น้ำนวล [1]

อมิตตดาคงปฏิบัติต่อชูชกตามหน้าที่ของภรรยาเป็นอย่างดี ดังในร่ายยาวกล่าวว่า "ทุกสิ่งสรรพ์สารพัดจะบำเรอเจ้าชรา" นางไม่นึกรังเกียจชูชกเลย

ส่วนพระเวสสันดรมีพระนางมัทรีคอยปรนนิบัติ เป็นต้นว่าพระนางหาผลไม้มาให้ทั้งที่พอกก่การบริโภคในพระอาศรมและเหลือเผื่ออาคันตุกะอีกบ้าง กวาดลานพระอาศรม ตั้งน้ำฉันน้ำใช้เตรียมน้ำสรงพระพักตร์ เป็นต้น ดังมีพรรณนาในร่ายยาวว่า

> ในเวลาอรุณรุ่งแสงพระสุริยพวยพุ่งพ้นราตรี พระนางก็เสด็จจากที่บรรทม ทรงครองเครื่องนุ่งห่มอย่างดาบสนี เรียบร้อยดีสมควรแล้ว ก็ทรงกวาดแผ้วภูมิภาคพระอาศรมแล้วตั้งน้ำฉันน้ำใช้ ไว้ในที่นิยมตามสถาน ครั้นเมื่อทวารบรรณศาลา สมเด็จพระภัสดาบรรทมตื่นฟื้นพระองค์ทรงเผยออก แล้วเสด็จมาข้างนอก จากที่บรรทมในพระนางก็เข้าไปถวายอุทกวารี เป็นที่ชำระสรงพระพักตร์ ซึ่งตักมาด้วยกมัณฑลุภาชน์ ทั้งไม้ชำระพระทนต์อันสะอาด [2]

3. ดูแลบุตรธิดา เป็นหน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งในฐานะเป็นมารดา หน้าที่นี้จะเห็นได้จากตัวอย่างในบทบาทของพระนางมัทรีผู้เอาพระทัยใส่พระโอรสธิดา เป็นต้นว่าล้างหน้า ทาขมิ้นซึ่งเป็นเครื่องประทินผิวที่คนไทยสมัยก่อนนิยมใช้และหวีผมเป็นต้น ดังที่

---

[1] สุนทรภู่, "สุภาษิตสอนหญิง", ประวัติคำกลอนสุนทรภู่, หน้า 97-98.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 130.

กล่าวในร่ายยาวว่า "เธอจึงอุ้มแก้วกัณหาพ่อชาลีขึ้นสู่ตัก วักเอาวารีมาโสรจสรง สำอางองค์เอี่ยมละออง ทรงชะโลมขมิ้นทองประเทืองผิวให่ผ่องผัด มุ่นพระเกศจุไรรัดร้อยสุมาลี"[1] นอกจากนี้ยังทรงห่วงใย ก่อนจะออกจากพระอาศรมเข้าป่าก็ทูลฝากฝังพระโอรสธิดากับพระเวสสันดรไว้ด้วย

ลักษณะของสถาบันทางครอบครัวในสังคมไทยคล้ายคลึงกับสถาบันทางครอบครัวในสังคมชาวอินเดียหลายประการ ที่สำคัญได้แก่ การเลือกคู่ครองต่างวงศ์วาน (Exogamy) บิดามารดาหรือผู้ใหญ่เป็นธุระในการจัดหาหรือสู่ขอคู่ครอง และหน้าที่ของภรรยาเป็นต้น แบบแผนทางสังคมเหล่านี้ได้ปรากฏในวรรณคดีไทยอีกหลายเรื่อง

2.3 ศิลปะและการเล่น

ความจำเป็นและความต้องการอีกประการหนึ่งในชีวิต คือ สุนทรียะ เมื่อมนุษย์มีเวลาว่างจากการงาน มักสร้างสิ่งที่ทำให้เพลิดเพลินใจ หาวิธีบำรุงจิตใจให้แจ่มใสร่าเริง เสฐียรโกเศศอธิบายว่า "ศิลปและรวมทั้งการเล่นซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมสาขานี้ จะมีรูปและลักษณะอย่างไรก็แล้วแต่ทรัพยากรธรรมชาติ ความสามัคคีรสในหมู่คณะและการปกครองเป็นเงื่อนไขให้สร้างศิลปกรรมขึ้น"[2]

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีวัฒนธรรมในด้านนี้ปรากฏน้อยมาก ทั้งนี้เพราะเนื้อเรื่องไม่เปิดโอกาสให้แสดงออกอย่างเด่นชัดนัก แต่มีถ้อยคำที่สะท้อนให้เห็นการพักผ่อนหย่อนใจของคนไทยอยู่บ้าง คือ

ก. สร้างของเล่นเด็ก ได้แก่ ของเล่นของพระกัณหาและชาลี ซึ่งประดิษฐ์ได้ตามสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ ดังคำในร่ายยาวกล่าวว่า "โอดิดขึ้นมาน่าเสียดาย แต่

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

[2] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องวัฒนธรรม (พระนคร : บรรณาคาร, 2515), หน้า 72.

รูปสัตว์ทั้งหลายคือกระต่ายโตโคถีกเถื่อน ใส่ล้อลากเลื่อนเขยื้อนยัน พระปิตุรงค์บรรจุงปั้นให้เราเล่น" [1] แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นผู้ทรงสร้างของเล่นให้พระโอรสธิดา การ "ปั้น" น่าจะใช้ดินเหนียวในป่าตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยมากมักจะปั้นเป็นรูปสัตว์ให้เด็ก ๆ เล่น การปั้นวัวปั้นควายมีกล่าวในสุภาษิตโบราณว่า "ปั้นวัวปั้นควายให้ลูกท่านเล่น" ส่วน "ล้อลากเลื่อน" ก็อาจประดิษฐ์ขึ้นจากเศษไม้บริเวณนั้นเป็นยานพาหนะทุกดินปั้นเป็นของเล่นสำหรับเด็ก ช่วยให้เพลิดเพลินใจไปได้ตามสภาพเช่นนั้น

ข. การรื่นเริงวันสงกรานต์ ตามที่อมิตตดากล่าวประชดแก่ชูชกว่า "ถึงยามตรุษยามสงกรานต์ คนทั้งบ้านเขาเล่นนักขัตฤกษ์อยู่/มีฉาว" [2] นั้นย่อมสะท้อนให้เห็นภาพการเล่นพักผ่อนหย่อนใจอย่างหนึ่งของชาวบ้านในสังคมไทย คือการเที่ยวเล่นงานสงกรานต์ ซึ่งเป็นประเพณีไทยในเดือนห้า เสฐียรโกเศศอธิบายเรื่องวันสงกรานต์ตอนหนึ่งว่า ในระยะเวลาที่เราชาวไทยซึ่งส่วนใหญ่ประกอบกสิกรรม กำลังว่างจากทำไร่ไถนาและเก็บเกี่ยวข้าว (ยกเว้นปักษ์ใต้) เราจึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่วันหนึ่งในขวบปี และเล่นสนุกรื่นเริงกัน เป็นเวลาต่อไปอีก 2 วันหรือมากกว่านั้นก็เคยมี ถ้าฝนยังไม่ตกลงมาก็มักเล่นสนุกกันต่อไป นี่กล่าวเฉพาะผู้มีอาชีพทำนา ในหมู่พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ การเล่นสนุกรื่นเริงในวันสงกรานต์ เรียกว่า เล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ [3] การเล่นสนุกของพวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ในวันสงกรานต์ นับว่าเป็นงานนักขัตฤกษ์ที่ใหญ่ในรอบปี

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 263.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 160-1.

[3] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน] , วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย, หน้า 173.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เป็นวันที่หนุ่มสาวรอคอย สาว ๆ ก็จะได้แต่งตัวอย่างสวยงามเป็นพิเศษ เสฐียรโกเศศ เล่าถึงการเล่นสนุก ๆ ไว้หลายอย่าง เช่น เล่นปล้ำมอมหน้ากัน เล่นสาดน้ำ เป็นต้น เป็นความสนุกรื่นเริงเป็นครั้งคราว เพราะคร่ำเคร่งทำงานมาตลอดปี การเล่นสนุกในวันสงกรานต์นี้เป็นที่เชื่อแน่ว่าการพักผ่อนหย่อนใจของคนไทย เพราะในอรรถกถามหานิบาต (แปล) กล่าวแต่เพียงว่า "เวลานักขัตฤกษ์หรือมหรสพต้นฤดู ท่านจักเห็นข้าแต่งตัวคลอเคลียอยู่กับชายอื่น" [1] ไม่มีระบุว่ามหรสพอะไร

ค. การต่อสู้ป้องกันตัว กล่าวถึงในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ชูชก แต่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถามหานิบาต มีความว่า

> เฒ่าก็วิ่งระเหระหนหันไม้เท้าจ้อง ทำท่าทางที่จะลองเพลงสามสาว จึงร้องว่าฮ้าเฮ้ย ออเจ้าจัดกันเข้ามาที่ดีดี จะเล่นกันทางกระบองกระบี่ตีไม้สั้นไม้ยาว หรือจะซักซ้อมสามสาว สอบกันด้วยมวยหมัด อันกูนี้ถึงแก่ก็แก่หัดหัดกันลองแต่ลักตั้ง หรือจะเล่นกันทางเสโลโล่ห์ดั้งดาบเดี่ยวดีมึงเข้ามา [2]

ศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว ซึ่งกล่าวถึง มี 2 ประการ คือ

1. กระบี่กระบอง นายนาค เทพหัสดิน ณ อยุธยา อธิบายว่ากระบี่กระบองเป็นกีฬาชนิดหนึ่งของนักรบไทย เป็นการฝึกซ้อมเพื่อเตรียมรบ มีเพลงและเครื่องให้จังหวะประกอบเวลารำ [3]

---

[1] สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, เรื่องเดิม, หน้า 92.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 171.

[3] นาค เทพหัสดิน ณ อยุธยา, วิชากระบี่กระบอง (พระนคร : คุรุสภา 2513) หน้า 6-7 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาค เทพหัสดิน ณ อยุธยา ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพสิรินทราวาส วันที่ 21 มกราคม พุทธศักราช 2513).

2. หมัดมวย เป็นการเล่นต่อสู้ป้องกันตัวอีกชนิดหนึ่งที่คนไทยถนัด

การพักผ่อนหย่อนใจของคนไทยมีหลายวิธี หลายประเภท บางวิธีได้ปฏิบัติเพื่อความสนุกสนาน บางวิธีปฏิบัติเพื่อประโยชน์อื่นด้วย เช่น เล่นกระบี่กระบอง และชกมวย เป็นต้น ซึ่งได้ปรากฏบ้างแล้วในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับนี้

2.4 วัฒนธรรมทางจิตใจ

วัฒนธรรมทางจิตใจหมายรวมถึงสิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจเจริญงอกงาม ได้แก่ การศึกษาวิชาความรู้อันบำรุงความคิดทางปัญญา ศาสนา และจรรยา ศิลปะและวรรณคดี กฎหมายและระเบียบประเพณีเพื่อส่งเสริมความรู้สึกทางจิตใจให้งอกงามหรือให้สบายใจ [1]

ทางด้านที่จิตใจยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ ศาสนายูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับวัฒนธรรม และผันแปรไปด้วยกันมากจนยากที่จะแยกได้ ศาสตราจารย์ Hoebel กล่าวว่า มนุษย์กระทำการต่าง ๆ โดยมีความเชื่อเป็นพื้นฐาน ลัทธินับถือผีหรือวิญญาณ (Animism) เป็นความเชื่อทางอัตวิสัยในเรื่องความลึกลับเหนือธรรมชาติ (Supernatural) [2]

ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติในสังคมไทยมีปรากฏเป็นหลักฐานมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะพบเสมอในวรรณคดีไทย เรื่องที่แสดงเด่นชัดได้แก่ขุนช้างขุนแผนมีทั้งความเชื่อและการกระทำ จัดว่าเป็นศาสตร์ชนิดหนึ่ง มีการใช้เวทมนต์ คาถาเป็นส่วนประกอบสำคัญเรียกว่า ไสยศาสตร์ (Magic) ทัศนีย์ สุจีนะพงษ์ ได้แบ่งความเชื่อทางไสยศาสตร์ออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ความเชื่อเรื่องผีสาง วิญญาณ

---

[1] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน] , วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย, หน้า 99.

[2] E. Adamson Hoebel, Anthropology, p. 469 (แปล).

2. ความเชื่อเรื่องลางสังหรณ์ เช่น ฝันก่อน

3. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม เครื่องรางของขลัง [1]

ไทยรับเอาความเชื่อถือทางไสยศาสตร์มาจากศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์อถรรพเวทซึ่งเป็นตำราทางไสยศาสตร์ กล่าวเวทมนต์ที่ใช้ในกิจการหลายอย่าง เช่นรักษาโรค กำจัดเหตุร้าย การทำเสน่ห์ เป็นต้น ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงคิดเห็นว่าศาสนาพราหมณ์คงเข้ามาสู่อาณาจักรฟูนัน [2] ก่อนพุทธศาสนา ม.จ.สุภัทราดิศ ทรงอ้างอิงว่านายกมเลศวร ภัตตาจารย์ อ้างหลักฐานว่า ตั้งแต่เริ่มมีจารึกขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 9-10 ศาสนาพราหมณ์ก็มาประดิษฐานในแหลมอินโดจีน และหมู่เกาะอินโดเนเซียแล้ว เช่น มีจารึกของพระเจ้าภัทรวรมันที่อาณาจักรจัมปาระหว่าง พ.ศ. 900-950 จารึกของพระเจ้ามูลวรมันที่เกาะบอร์เนียว ราว พ.ศ. 950 และของพระเจ้าปูรณวรมันทางทิศตะวันตกของเกาะชวาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 10 กษัตริย์เหล่านี้ล้วนนับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งสิ้น [3] ศาสนาตามทางราชการของอาณาจักรฟูนันในต้นพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย ซึ่งมีรากฐานความเชื่อเหมือนกับความเชื่อถือดั้งเดิมของชนชาวทวีปเอเชีย ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายจึงอาจรวมเอาความเชื่อถือของ

---

[1] ทัศนีย์ สุจีนะพงษ์, "การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, แผนกภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย) (อัดสำเนา), หน้า 13.

[2] อาณาจักรฟูนัน มีศูนย์กลางอยู่บนลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ และดินแดนแถบปากแม่น้ำโขง แต่ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงกล่าวว่า ศาสตราจารย์บวสเซอลีเย (Boisselier) เสนอว่าศูนย์กลางดั้งเดิมของอาณาจักรฟูนันอาจตั้งอยู่ทางภาคกลางของประเทศไทยแถบอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และต่อจากนั้นจึงขยายดินแดนไปทางทิศตะวันออก.

[3] นายกมเลศวร ภัตตาจารย์, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, เรียบเรียงโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล (พระนคร : โรงพิมพ์พิมเนศ, 2516), หน้า 9.

ชาวพื้นเมืองไว้ด้วย แล้วกลายเป็นศาสนาของประชาชนส่วนใหญ่ไป [1] ความเชื่อของคนในเอเชียตะวันออกจึงมีคล้ายกันหลายประการ เช่น การเซ่นสรวง พิธีถือน้ำ พิธีกล่อมช้าง พิธีเผด็จกก เป็นต้น

โชคลางและความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีลักษณะอนุโลมเข้าได้ในความเชื่อสองประเภทแรก คือ

1. เกี่ยวกับผีสาง เทวดา คนไทยมีความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ สามารถแบ่งผีออกเป็นพวกต่าง ๆ เช่น ผีป่า ผีโป่ง ผีตายโหง ผีก็องก็อย ผีโขมด ผีกระสือ ฯลฯ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก ตอนนางพราหมณีถากถางอมิตตดาว่า "หรือจะมาเป็นกระสือเสียพงศ์" [2] นั้นเป็นสำนวนไทยว่าเหน็บแนมกัน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่า "กระสือ น.ผีที่เข้าสิงในกายหญิงชอบกินของโสโครก" [3] เมื่อหญิงผู้ใดถูกสิงจะชอบกินของโสโครก จึงเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป ผู้ใดเป็นญาติพี่น้องก็พลอยอับอาย ทำให้เสียวงศ์ตระกูล ในกัณฑ์มหาพนตอนอัจจุตฤาษีพรรณนามหาพนตอนหนึ่งกล่าวถึงผีว่า "เสียงโขมดนางไม้เล่าก็คร่ำครวญคระคริ้มคราง" [4] ผีโขมดนางไม้ ก็ล้วนจัดอยู่ในจำพวกผี [5] ในกัณฑ์กุมารมีพรรณนาบรรยากาศตอนชูชกไปนอนค้างว่า "ผีป่าวทีมฟังขนพอง" เรื่องเหล่านี้ยังฝังอยู่ในความคิดของคนไทยตลอดมา

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 149.

[3] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. 2493, หน้า 70.

[4] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 225.

[5] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน] , การศึกษาเรื่องประเพณีไทย (พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2505), หน้า 142.

2. เกี่ยวกับลางสังหรณ์ คือความผิดปกติบางอย่างซึ่งบอกเหตุการณ์ภายหน้า ในที่นี้จะกล่าวถึง 2 ประการ คือ

2.1 การฝัน คนไทยถือเอาความฝันเป็นสิ่งบอกเหตุการณ์ภายหน้า วรรณคดีไทยหลายเรื่องได้กล่าวถึงความฝันของตัวละครที่สำคัญ ๆ ก่อนที่เรื่องจะดำเนินไปถึง ความฝันของตัวละครซึ่งปรากฏในวรรณคดีมีทั้งฝันบอกเหตุการณ์ดี มักเรียกว่า ฝันดี และฝันบอกเหตุการณ์ไม่ดี เรียกกันว่า ฝันร้าย การฝันดีที่ปรากฏบ่อยในวรรณคดีไทย มี 2 เรื่อง คือ ฝันเมื่อเริ่มตั้งครรภ์ กับฝันเมื่อจะได้พบคู่ครอง เช่นในเรื่องขุนช้าง-ขุนแผนและลิลิตพระลอ เป็นต้น

พระสุบินนิมิตของพระนางมัทรีในกัณฑ์กุมารเป็นความฝันที่บอกเหตุร้าย มีความว่า

ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้นเติบโตดำล่ำสันเห็นพิลึก ผิวกายดำเป็นมันหมึกมีดดัง มหาเมฆ ดูนี่โกกเกกเก่งฉะกาจ ปริทหิตฺวา นุ่งผ้าย้อมฝาดคาดกาสาว์ สักกระสันพันเป็นเกลียวเหนี่ยวเหน็บรั้ง ผืนหนึ่งคาดพุงนุงนังจั้งมั่งทะมัดทะแมง ปิลนฺธิตฺวา ทัดดอกไม้แดงทั้งสองหูดูสง่า อาวุธหตฺโถ มีหัตถ์เบื้องขวานั้นถือดาบ คมเขียวเป็นมันปลาบละเลื่อมแสง แกว่งกวัดฉวัดเฉวียนวิ่งวู่จู่เข้ามาถึง ถียทวารตึงทะลายลง ตชฺเชนฺโต กระทืบเท้าตะคอกชู่คำรามสำราก ฉวยชฎานางกระชากฉุดให้หลุดพลัด รวบพระกรกระหวัดทั้งซ้ายขวาให้พระนางอุตตานภาพ ฟาดด้วยดาบแล้วก็เหวี่ยงลงตรงพระพาหาสองซ้ายขวาขาดเป็นสิน พระกรกระเด็นดิ้นอยู่แดดาล แล้วมิหนำซ้ำ แขวะคว้านควักพระนัยนเนตรทั้งสองปลิ้น/ให้วิ่นหวะ อุรๆ ภินฺทิตฺวา เอาดาบฉะเชือดพระทรวงล้วงชำแหละแหวะหาพระหฤทัยพระนางนั้น ตสฺสา

วิรวนุติยา ในลักษณะฝันว่าพระนางเธอมิได้ต่อเถียง แต่ร้องร้องจนสุดสิ้น พระสุรเสียงสำเนียงกระกรีดกรีดหวีดวิงวอนขออธิกรณโทษ ชายนั้นก็กริ้วโกรธเด็ดได้ดวงหทัย พระโลหิตไหลละลุ่มลง นางก็สะดุ้งพระองค์ [1]

พระสุบินนิมิตของพระเจ้าสญชัยก่อนได้พบสองกุมาร มีความว่า

ขณะนั้นยังมีชายผู้หนึ่งพึงพิศ/จริตกิริยานั้นก็องอาจมิได้เกรงยำ กายก็เตี้ยโตคำลำพีพิลึกสะพึงกลัว อาหริตฺวา นำมาซึ่งดอกบัวทั้งคู่เชิดชูเข้ามาถวาย ดอกหนึ่งพึ่งจะขยายคลายคลี่ ผกากุสุมาลีละอวลอบหอมตรลบสุคนธกำจร ดอกหนึ่งตูมหุ้มห่อเกสรบ่เบ่งบาน บุรุษนั้นก็กรายกราน แล้ววางลงตรงพระหัตถ์ สมเด็จบรมกษัตริย์ก็ทรงรับ มาประทับกับพระทรวงต่างเชยชม ซึ่งอุตดมโกสุมปทุมทอง แล้วแซมใส่ไว้เหนือพระกรรณทั้งสองโสมนัสปรีดา เรญู อันว่าละอองเกสรสุคนธาผกากาญจน์ก็โรยร่วง ลงชื่นชาบอาบพระทรวงแสนสารภิรุม [2]

ความฝันมีความหมายต่อคนไทยมาก การแก้ฝันและทำนายฝันจึงเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมไทย ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้แต่งคำทำนายฝันเป็นกลอนบ้าง ร่ายบ้าง กาพย์บ้าง หลายสำนวน เช่นหนังสือ อธิไทยโพธิบาทว์และทำนายฝัน (ของเก่า) [3] และอื่น ๆ

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก , หน้า 231-2.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 346-7.

[3] อธิไทยโพธิบาทว์และทำนายฝัน (ของเก่า) (อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพอุบาสิกาแก้ว น้อยสมมิตร ณ วัดไชนาวาส อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2518).

2.2 ลางไม่ดี ก่อนออกจากที่อยู่อาศัยเพื่อไปทำกิจอันสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง คนไทยมีการสังเกตความผิดปกติใกล้ ๆ ตัว เป็นเครื่องบอกถึงความสำเร็จหรือความล้มเหลวในงานที่จะไปทำ เรียกโดยทั่วไปว่า "ลาง" นอกจากความฝัน เช่น สังเกตจากสัตว์เลื้อยคลานบ้าง สังเกตจากความผิดปกติในร่างกายบ้าง จากลักษณะลมฟ้าอากาศบ้าง เช่น ในกัณฑ์ชูชกมีคำพรรณนาว่า "ให้สยดสยองขนตนสั่นประพรั่นกลัว...ทั้งเหงื่อกาลก็ไหลระรี่ลงโทรมกาย" [1] นับว่าเป็นลางแก่ชูชก คือ ตัวสั่นและเหงื่อไหล ตีความหมายว่า เมื่อไปแล้วจะไม่ได้กลับมาอีก พระนางมัทรีก็เช่นกัน พระนางรู้สึกผิดปกติ เช่น

> พระนางให้/หวั่นหวาดพะวงหลัง...พระนัยนเนตรทั้งสองข้างไม่ขาดสาย พระอัสสุชล...ทั้งขอบฟ้าก็แดงเป็นสายเลือด ไม่เว้นวายหายเหือดเป็นลางร้ายไปรอบข้าง ทกุขิณกุชิ พระนัยนเนตรก็พร่าง ๆ อยู่พรายพร้อย ในจิตใจของแม่ยังน้อยอยู่นิดเดียว ทั้งอินทรีย์ก็เสียว ๆ สั่นระรัวริก... [2]

โดยเฉพาะที่มีอาการตัวสั่นนี้แม้ในวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ตอนขุนเพชรขุนรามจะออกไปรบกับขุนแผนก็มีอาการคุจเดียวกันดังความว่า

> เป็นลางขวางอกตกตะลึง ยืนชิงตัวสั่นอยู่หวั่นไหว
> ไปทัพหลายครามาแต่ไร ก็มิได้เคยเป็นเหมือนเช่นนี้ [3]

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 167.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 280-1.

[3] ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 438.

การถือลาง เป็นเรื่องที่คนไทยเชื่อถืออยู่ไม่น้อย นอกจากการแต่งคำประพันธ์ทำนายฝันแล้ว ยังมีการแต่งทำนายลางอีกด้วย เช่น ทำนายเมื่อเห็นสัตว์เลื้อยคลานและอื่น ๆ แต่งเป็นกาพย์ฉบับ 16 บ้าง กาพย์ยานี 11 บ้าง ราชทูตลาลูแบร์ก็กล่าวไว้ว่าคนไทยถือเสียงเห่าหอน เสียงร้องคราง ของสัตว์ งูขวางทาง ว่าเป็นลางร้าย [1]

วันไม่ดี

ถ้าทำการมงคลหรือประกอบพิธีใด ๆ ในวันไม่ดี จะทำให้กิจการนั้นไม่สำเร็จผลหรือ ให้ผลไม่ดี จะเห็นได้จากคำบริภาษของพราหมณีต่ออมิตตดาว่า "ปะเป็นวันที่ฤกษ์พาพานจะไม่สู้ดี พอเป็นวันกาลปักษ์ดิถีแรมเก้าค่ำ พอสบวันทักทินทรธึกมฤตยูยมขันธ์ขัดโชคชัย" [2] ซึ่งเป็นวันที่อมิตตดาอาจทำการบูชา เซ่น-สรวงสิ่งใดไว้ในวันเหล่านี้ จึงส่งผลให้ได้สามีชรา

ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์งามยามดีนี้นับถือและปฏิบัติกันเป็นส่วนมากในสังคมไทย การสู่ขอ การปลูกเรือน การแต่งงาน นิยมหาฤกษ์ตรงกับวันดี เรื่องเกี่ยวกับวันไม่ดีนี้ ในพระไตรปิฎก (ภาษาไทย) และอรรถกถากล่าวแต่เพียง "กาลปักษ์ดิถีแรมเก้าค่ำ" เท่านั้น ส่วนวันทักทิน ทรึก มฤตยู ยมขันธ์ เป็นข้อความที่มีอยู่ในร่ายยาวฉบับภาษาไทย หนังสือ คัมภีร์ฤกษ์ [3] ของ ร.ต.อ.เปี่ยม บุณยะโชติ กล่าวถึงวันไม่ดี 5 วัน คือ ทักทิน กาลทัณ ยมขันธ์ ทรึก และมฤตยู ไว้ตามตารางดังนี้

---

[1] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์เล่ม 1, หน้า 291.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 147.

[3] ร.ต.อ.เปี่ยม บุณยะโชติ, คัมภีร์ฤกษ์ (พระนคร : เกษมบรรณกิจ, 2516), หน้า 63.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันร้ายที่ต้องห้ามทำงาน

ปีที่หาม / วัน	เดือนที่หาม / เดือน	วัน / ขึ้นแรม	วันตรงกับขึ้น แรม ที่ร้าย									
			ทักกะทิน		กาลทัน		ยมขันธ์		ทรหึก		มฤตยู	
			ขึ้น	แรม	ขึ้น	แรม	ขึ้น	แรม	ขึ้น	แรม	ขึ้น	แรม
เหนือ	4											
	5	7		1	1	12			4	4	5	6
	6			3	5				12		6	
	7			4		4	11	15	10			
	8	8		7								
	9		6		3	2 7		7	.2		1	6
						12						12
ตะวันตกเฉียงใต้	10											
	11	9	9		4	7						
	12				8							
				5	5	3	6	6				3
ตะวันออก	1											
	2	10	3		8				9 11	10		7
	3											
				6	1	2			10		8	2
					2							

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สังฆราชปาลเลอกัวซ์บันทึกเกี่ยวกับ "การถือโชคถือลาง" ใน เล่าเรื่องกรุง-สยาม ว่า ประชาชนไทยไปหาหมอดู นอกจากจะปรึกษาเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว ยังมีการหาฤกษ์การวิวาห์ การโกนจุก การเดินทางไกล ฯลฯ [1] แสดงความเชื่อในการหาฤกษ์วันทำการมงคล เพื่อมิให้ตรงกับวันไม่ดีดังกล่าวแล้ว

ธรรมเนียมประเพณีบางประการ

วัฒนธรรมทางจิตใจ นอกจากความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องด้วยศาสนาแล้ว ยังรวมถึงระเบียบประเพณีในสังคมนั้นอีกด้วย [2]

สุพัตรา สุภาพ แยกประเภทของประเพณีไว้เป็น 3 ประเภท คือ [3]

1. จารีตประเพณีหรือกฎศีลธรรม (Mores)
2. ขนบประเพณี (Institution)
3. ธรรมเนียมประเพณี (Convention)

และอธิบายว่า

จารีตประเพณีหรือกฎศีลธรรมเป็นประเพณีที่มีศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย บุคคลจะต้องปฏิบัติ ถ้าฝ่าฝืน ถือว่าผิดศีลธรรม สังคมจะบังคับให้ต้องปฏิบัติตามเพื่อผลประโยชน์ของสังคม และสังคมก็จะเป็นผู้ตัดสินว่าผิดหรือถูก ข้อควรคำนึงที่สำคัญก็คือไม่นำเอาลักษณะจารีตของสังคมหนึ่งไปตัดสินว่าอีกสังคมหนึ่งดีหรือเลวเพราะค่านิยมและสิ่งแวดล้อมอาจแตกต่างกัน

---

[1] ปาลเลอกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 499.

[2] เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน] , วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของของไทย, หน้า 99.

[3] สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 138.

ขนบประเพณี เป็นระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนดไว้ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ในทางตรงได้แก่ ประเพณีที่มีการกำหนดแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดแจ้ง เช่น การไหว้ครู ทางอ้อมคือประเพณีที่รู้กันโดยทั่ว ๆ ไป ไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ปฏิบัติได้เพราะว่าเล่าสืบกันมา เช่น แห่นางแมว การจุดบ้องไฟของภาคอีสาน เป็นต้น

ธรรมเนียมประเพณี เป็นบรรทัดฐาน (norms) ที่ปฏิบัติจนเป็นประเพณี การปฏิบัติตามก็ไม่มีกฎหมายหรือข้อบังคับให้ปฏิบัติ แต่อาจถือเป็นข้อผูกพันที่จะต้องทำในสถานการณ์บางอย่าง [1]

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ประเพณีที่ปรากฏ คือ ประเพณีการต้อนรับซึ่งควรจัดเป็นธรรมเนียมประเพณี ธรรมเนียมการต้อนรับแขกเป็นข้อผูกพันที่เจ้าของสถานที่พึงปฏิบัติในสถานการณ์ที่มีผู้ไปมาหาสู่ตน ถ้าไม่ทำก็ไม่มีกฎหมายที่จะบังคับให้ทำ เพียงแต่ตัดสินกันในเรื่อง "มารยาท" เท่านั้น

ธรรมเนียมในการต้อนรับแขกในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก อาจแยกได้เป็น 2 ตอน คือ การต้อนรับ และธรรมเนียมการปฏิสันถาร

การต้อนรับแขก

การต้อนรับผู้มาหาเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของคนไทย ดังมีสำนวนกล่าวกันเสมอว่า "เป็นธรรมเนียมไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ" [2] ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีการพบปะกันและต้อนรับกันตามธรรมเนียมอยู่ 4 ตอน คือ

1. พระเวสสันดรเสด็จถึงเจตรัฐ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 138-9.

[2] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ, พระร่วง, แบบเรียนภาษาไทยชั้นมัธยมปีที่ 4 (พิมพ์ครั้งที่ 18, คุรุสภา, 2502), หน้า 6.

2. ชูชกพบเจตบุตร
3. ชูชกเยี่ยมอัจจุตฤษี
4. ชูชกเฝ้าพระเวสสันดร
5. พราหมณ์แปลงเฝ้าพระเวสสันดร

ตอนดังกล่าวนี้มีลักษณะการต้อนรับแบบเดียวกับการต้อนรับตามธรรมเนียมไทย กล่าวคือ จะกล่าวเชื้อเชิญและเชิญให้บริโภคอาหารตามที่มีอยู่ขณะนั้น แต่สำหรับกษัตริย์เจตรัฐนั้น ในฐานะของกษัตริย์จึงสามารถตกแต่งสถานที่พักอย่างวิจิตรบรรจง และถวายพระกระยาหารอย่างวิเศษด้วย ดังมีความพรรณนาว่า

> ให้กวาดแผ้วศาลานั้นทั้งภายนอกภายในให้บริสุทธิ์สะอาดแล้ว ปูลาดด้วยพรมเจียม ตระเตรียมมัญจาสนาสน์ราชบรรจถรณ์ ที่บรรทมบรมไสยาสน์ สมควรแก่ขัตติยราชทั้งสี่พระองค์ แวดวงด้วยสาณีปราการม่านอันวิจิตร ดาดเพดานชวลิตด้วยดวงดารา รายในเบื้องบน แล้วถวายน้ำสรงและเครื่องสุคนธ์สำราญพระกาย แล้วถวายนานัครสโภชนาหาร ให้เสวยอิ่มหนำเกษมสานต์ และตามประทีปชัชวาล [1]

เมื่อชูชกพบเจตบุตร หลังจากเจตบุตรเข้าใจชูชกใหม่แล้ว ก็เชิญให้นั่งว่า "เจตบุตรจึงเชื้อเชิญ/เฉาชราทิชาชาติ ให้นั่งบนใบไม้ลาดเป็นอาสน์ป่า...เฝ้าบำเรอบำรุงด้วยของกินตามเทศแถวถิ่นทางกันดาร" [2]

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 111.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 186-7.

เมื่อชูชกพบอัจจุตฤษี อัจจุตฤษีก็รับรองด้วยของกินที่มีอยู่ในพระอาศรม และกล่าวเชื้อเชิญว่า "ชำระเท้าเสียให้สิ้นธุลีในโรงน้ำ กระทำภุตตากิจกินผลไม้มีอยู่มากครัน ผิจะฉันก็จงฉันเถิด น้ำฉันเราก็ตักไว้ในตุ่มเต็มตามแต่จะปรารถนา" [1] และตอนพระเวสสันดรต้อนรับชูชกก็เชื้อเชิญเข้ามาและเชิญให้บริโภคผลไม้ในทำนองเดียวกันว่า "โดยระบอบประเพณีเชิญชีฉันผลไม้อันโอชา" [2]

จะเห็นได้ว่าวิธีการต้อนรับนั้นกระทำได้ตามฐานะของเจ้าของสถานที่ วิธีง่าย ๆ คือเชื้อเชิญเข้าสู่สถาน แล้วจัดหาอาหารมาต้อนรับ อาหารนั้นเป็นของขบเคี้ยวซึ่งมีอยู่แล้ว

ธรรมเนียมเช่นนี้มีปฏิบัติในสังคมไทยเช่นเดียวกัน เมื่อมีผู้มาหาเจ้าของบ้านกล่าวเชิญ แล้วจัดของขบเคี้ยวมารับรอง ในสมัยก่อนคนไทยกินหมากทุกวัน ทุกบ้านมักมีเชี่ยนหมากประจำ เมื่อแขกมาเยี่ยมจะเลื่อนเชี่ยนหมากมาให้เป็นการต้อนรับที่คล้ายคลึงกัน

การต้อนรับแขกด้วยอัธยาศัยอันดีเช่นนี้ เป็นมารยาทอย่างหนึ่งในสังคมซึ่งถือปฏิบัติกันทุกชาติ และจะเป็นสิ่งซึ่งหล่อเลี้ยงมิตรภาพของทั้งสองฝ่ายให้ยืนยาวตลอดไป

การปฏิสันถารของพระมหากษัตริย์

เมื่อกล่าวเชื้อเชิญต้อนรับเรียบร้อยแล้ว มีธรรมเนียมการปฏิสันถารโดยทั่วไปเป็น 3 ประการ บาทหลวงปาลเลกัวซ์เล่าถึงพระมหากษัตริย์ไทยทรงปฏิสันถารกับราชทูต 3 ประการคือ [3]

1. คณะทูตเดินทางด้วยความสะดวกสบายดีหรือ ?
2. พระมหากษัตริย์ (ของประเทศนั้น) ทรงพระเกษมสำราญดีหรือ ?

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 242.

[3] ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 260.

3. ประเทศบ้านเมืองมีความสงบสุขดีหรือ ?

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ตอนกษัตริย์เจตราฏร์ตรัสถามพระเวสสันดร ก็มีความว่าดังนี้

> ความคล่องว่องไวในพระวรกายสบายพระองค์ไม่ทรงมืนเมื่อยเลื่อยล้า เพราะเหตุที่เสด็จมาโดยทางไกลในครั้งนี้ ยังมีอยู่แต่พระองค์บ้างหรือพระเจ้าช้า กจุจิปิตา อโรโค เต สมเด็จพระบรมนาถราชบิดาของพระองค์ ยังทรงพระวรกายสบายดีไม่มีพระโรคหรือ ชาวชนบทบ้านเมืองมีชื่อว่าสีพียังอยู่ดีดังเดิม ไม่มีความเดือดร้อนหรือไฉน [1]

เมื่อพิจารณาจากร่ายยาวนี้จะเห็นได้ว่า ประกอบด้วยหลักการปฏิสันถารเป็น 3 ประการ คือ

1. "ความคล่องว่องไวในพระวรกายสบายพระองค์ ไม่ทรงมืนเมื่อยเลื่อยล้า เพราะเหตุที่เสด็จมาโดยทางไกลในครั้งนี้..." เท่ากับตรัสถามว่า "การเดินทางสะดวกสบายดีหรือ"

2. "สมเด็จพระบรมนาถราชบิดาของพระองค์ยังทรงพระวรกายสบายดีไม่มีพระโรคหรือ" เท่ากับตรัสถามว่า "พระมหากษัตริย์ (ของท่าน) ทรงพระเกษมสำราญหรือ"

3. "ชาวชนบทบ้านเมืองมีชื่อว่าสีพียังอยู่ดีดังเดิม ไม่มีความเดือดร้อนหรือไฉน" เท่ากับตรัสถามว่า "ประเทศบ้านเมืองมีความสงบสุขดีหรือ"

การมีปฏิสันถารของพระมหากษัตริย์ไทย มักจะเป็นแบบซ้ำ ๆ ทุกคราวจนราชทูตลาลูแบร์บันทึกว่า "เนื้อความที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชปฏิสันถารในที่เฝ้าวันเสด็จออกรับ

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก , หน้า 101-2.

แขกเมืองนั้น สรุปเป็นปัญหาเกือบจะเหมือนกันแทบทุกครั้ง" [1] ราชทูตลาลูแบร์ไม่ได้บันทึกปัญหาที่ว่า "เกือบจะเหมือนกัน" นั้นไว้ด้วย

เชิญพระขวัญ

การเชิญพระขวัญเป็นประเพณีที่สืบเนื่องมาจากลัทธิพราหมณ์ในมหาภารตยุทธ มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาราช ตอนพระเจ้าสญชัยไถ่สองกุมารแล้วสมโภช และ "มอบมิ่งเชิญพระขวัญรำพันศุภมงคลฉลาสาธุการ อำนวยชัย ให้สองศรีสุริยราชดนัย...[2] ด้วยมีความเชื่อว่าได้ระหกระเหินเดินทางพลัดบ้านเมืองไป ขวัญอาจไม่อยู่กับตัวต้องมีพิธีเชิญขวัญเข้าสู่ตน

ประเพณีการเชิญขวัญปรากฏในวรรณคดีไทยบางเรื่อง เช่น เสภาขุนช้าง-ขุนแผน ตอนพลายงามไปถึงบ้านย่าทองประศรี นางจัดพิธีรับขวัญเชิญขวัญดังมีคำกลอนกล่าวเรียกขวัญว่า

ขวัญพ่อพลายงามทรามสวาท มาชมภาชนะทองอันผ่องใส
ล้วนของขวัญจันทน์จวงพวงมาลัย ขวัญอย่าไปป่าเขาลำเนาเนิน
เห็นแต่เนื้อเสือสิงห์ฝูงลิงค่าง จะอ้างว้างเวียนวกระหกระเหิน
ขวัญมาหาย่าเถิดอย่าเพลิดเพลิน จงเจริญร้อยปีไม่มีภัย [3]

---

[1] กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล), จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 2, หน้า 169.

[2] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 361.

[3] สุนทรภู่, "กำเนิดพลายงาม", ขุนช้าง-ขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 528.

ในอรรถกถามหานิบาต (แปล) ไม่กล่าวถึงการเชิญพระขวัญ เพียงแต่กล่าวว่า

> กษัตริย์ทั้งสอง คือพระเจ้าสญชัยและพระราชเทวี ครั้นได้พระกุมารทั้งสองแล้ว ให้สรงสนานและให้เสวยแล้ว ทรงประดับประดาพระกุมารทั้งสองด้วยอลังการภัณฑ์ทั้งหลาย แล้วทรงอุ้มขึ้นประทับ ณ พระเพลาองค์ละองค์ พระกุมารทั้งสองผู้สรงสนานพระเสร็จแล้วทรงพระภูษาอันสะอาด ทรงประดับกุณฑล [1]

การ "สรงสนานพระเสร็จ" เป็นพิธีรดน้ำของพราหมณ์ ไม่ได้กล่าวว่าได้เชิญพระขวัญ ไม่มีการสมโภชดุริยางค์ดนตรี แต่การประโคมดนตรีด้วยในพิธีเชิญขวัญนั้น ปรากฏในขุนช้าง-ขุนแผนที่ว่า "แล้วพวกมอญซ้อนซอเสียงอ้อแอ้ ร้องทะแยย่องกะเหน่าะย่ายเตาะเหย" [2] ทำนองเดียวกับในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มี "ประโคมดุริยดนตรีแตรสังข์ทั้งปวง" และมีความชัดเจนขึ้นใน เทศน์มหาชาติ ฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ ในกัณฑ์มหาราชของพระยาธรรมปรีชา (บุญ) ว่า "ประโคมเบญจางคดุริเยศจำเรียงรมย์เสียงแตรสังข์ระงมนี่สนั่น ทั้งฆ้องกลองบันลือลั่นสะเทือนสะท้าน สมโภชพระเจ้าหลานอันจากไกล" [3] จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า กวีไทยกล่าวถึงการเชิญพระขวัญในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ตามลักษณะพิธีของไทยอันมีลักษณะผสมกับพิธีพราหมณ์ด้วยนั่นเอง

---

[1] สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, เรื่องเดิม, หน้า 221.

[2] ขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 528.

[3] เทศน์มหาชาติ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2463) หน้า 282. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสรรพศาสตร์สุภกิจ พุทธศักราช 2463).

การถือเจ้ากับข้า

ในสังคมไทยยังมีธรรมเนียมประเพณีแยกความเป็นอยู่ระหว่างเจ้านายกับข้าทาส ดังปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาราช ตอนพระชาลีกัณหาไม่เข้าไปเฝ้าพระอัยกีอัยกาอย่างสนิทสนมเหมือนเคย พระชาลีทูลว่า "แต่ข้าบาทนี้เป็นข้าช่วงใช้ของพฤฒาจารย์ ดังฤาจะสามารถอาจหาญขึ้นไปนั่งร่วมบัลลังก์รัตนราชาอาสน์ คิดเจียมตัวกลัวพระราชอาชญา...เกรงเกสือกจะหมิ่นหมองละอองบทศรีเสื่อมพระเดช" [1] ประเพณีไทยประการหนึ่ง คือ การรู้จักที่ต่ำที่สูง ที่ควรไม่ควรนี้เป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติกันเสมอมา ดังจะเห็นได้หลายประการ เช่น การหมอบเฝ้า การใช้ภาชนะสิ่งของคนละชนิดหรือแยกกันจนกระทั่งการใช้คำพูดให้แตกต่างกันตามฐานะของบุคคล

การนับถือพระราชสาส์น

พระราชสาส์นเป็นเสมือนผู้แทนองค์พระเจ้าแผ่นดิน คนไทยถือเป็นธรรมเนียมประเพณีที่จะต้องแสดงความนับถือ ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกตอนชูชกยกกลักพริกขิงให้เจตบุตรดู อ้างว่าเป็นสารตราพระราชสีห์มาเชิญพระเวสสันดรเสด็จกลับ เมื่อเจตบุตรทราบก็แสดงความเคารพว่า "เจตบุตรก็ยินดียกขึ้นทูนหัว...เจตบุตรก็ปูผ้าลงกราบ ๆ นึกว่าจริง ไหว้อ้ายกลักพริกกลักขิงไม่สงสัย" [2] ความตอนนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา น่าจะแสดงให้เห็นว่าเจตบุตรได้เป็นตัวแทนของชาวบ้านไทยในอันที่จะคิดหรือทำตามวัฒนธรรมไทยเท่าที่ปรากฏให้เห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงคารวะต่อพระราชสาส์นซึ่งคนไทยเราถือว่าเป็นเสมือนองค์พระเจ้าแผ่นดิน

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 357-8.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

เกี่ยวกับเรื่องนี้มีหลักฐานว่าคนไทยเทิดทูนพระราชสาส์นราวกับเจ้าเหนือหัว ในบันทึกของบาทหลวงเดอชัวซีย์ ราชทูตฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาถวายพระราชสาส์นต่อสมเด็จพระนารายณ์ว่า เมื่อประดิษฐานพระราชสาส์นไว้บนโต๊ะแล้ว มีขุนนางไทยกลุ่มหนึ่งมาพบราชทูต และ "หลังจากที่ได้ปฏิสันถารกับท่านราชทูตแล้วก็พากันกราบถวายบังคมพระราช-สาส์น ครั้นแล้วก็กลับไปลงเรือบัลลังก์ของตน" [1] การแสดงความนับถือพระราชสาส์นนี้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเองยังทรงปฏิบัติด้วย ดังข้อความที่บาทหลวงเดอชัวซีย์ บันทึกไว้อีกตอนหนึ่งว่า "มิชั่วแต่พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีน้ำพระทัยดี จะทรงน้อมพระวรกายลงมารับพระราชสาส์นเท่านั้นเมื่อไร พระองค์ยังได้ทรงยกพระราชสาส์นขึ้นจบเหนือเศียรเกล้าอันเป็นการพระราชทานพระเกียรติอันใหญ่หลวงให้อีกด้วย" [2]

วัฒนธรรมที่ได้กล่าวมาทั้งหมดเป็นสิ่งที่ปรากฏในสังคมไทยตลอดมาหลายยุคสมัย วัฒนธรรมบางอย่างสูญหายไปไม่ปรากฏในปัจจุบัน วัฒนธรรมบางอย่างยังคงมีต่อมาหรืออาจมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมอื่นและเปลี่ยนไปเพราะลักษณะเศรษฐ-กิจและสภาพสังคมซึ่งแตกต่างจากสมัยโบราณ อย่างไรก็ตามนอกจากวัฒนธรรมนั้น ๆ จะปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกแล้ว ก็ยังสามารถพบได้ในหลักฐานอื่น ๆ อีกด้วย จึงเป็นสิ่งที่ยืนยันสภาพที่ปรากฏในร่ายยาวเรื่องนี้ได้

---

[1] เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม แปลจาก Journal du voyage de Siam โดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 368.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 380.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย